

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

**Inventarisatie Nederlandse COVID-19
Onderzoeken:
Preventie en Zorg & Brede Maatschappelijke
vraagstukken**

Rapportage nr. 12: update mentaal welbevinden

Colofon

© RIVM 2021

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

Publicatiedatum: 1 oktober 2021

Maartje Harbers (auteur), RIVM
Wieke van der Borg (auteur), RIVM
Else Zantinge (auteur), RIVM
Eric Smit (auteur), RIVM
Carola Schrijvers (projectleiding), RIVM

Met medewerking van:
Evelyn Heugens, RIVM
Johan Polder, RIVM
Marie Claire de Vries, RIVM

Contact:
Carola Schrijvers
RIVM Centrum Gezondheid en Maatschappij
carola.schrijvers@rivm.nl

Dit is een uitgave van:
**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**
Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven
Nederland
www.rivm.nl

Inhoudsopgave

Kernboodschappen mentaal welbevinden van Nederlanders tijdens de coronacrisis — 4

1 Inleiding — 5

2 Methodologie — 7

3 Samenvatting van de resultaten — 9

- 3.1 Mentaal welbevinden van de algemene bevolking — 9
- 3.2 Mentaal welbevinden van specifieke groepen — 13
 - 3.2.1 Mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen — 13
 - 3.2.2 Mentaal welbevinden van ouderen — 16
 - 3.2.3 Mentaal welbevinden van mensen met een chronische ziekte en/of beperking — 19
 - 3.2.4 Mentaal welbevinden van mantelzorgers en naasten — 22
 - 3.2.5 Mentaal welbevinden van mensen met psychische problemen — 22
 - 3.2.6 Mentaal welbevinden van werkenden en niet-werkenden — 25
 - 3.2.7 Mentaal welbevinden van overige groepen — 26

Referenties — 28

Bijlage 1 Tabel 1 Resultaten algemene bevolking — 34

Tabel 1 Samenvatting resultaten mentaal welbevinden
algemene bevolking — 34

Bijlage 2 Tabellen 2.1 t/m 2.12 Resultaten specifieke doelgroepen — 52

Tabel 2.1 Samenvatting mentaal welbevinden jongeren en jongvolwassenen — 52

Tabel 2.2 Samenvatting mentaal welbevinden ouderen — 67

Tabel 2.3 Samenvatting mentaal welbevinden mensen met chronische ziekte en/of een beperking — 78

Tabel 2.4 Samenvatting mentaal welbevinden mantelzorgers en naasten — 93

Tabel 2.5 Samenvatting mentaal welbevinden mensen met psychische problemen — 96

Tabel 2.6 Samenvatting mentaal welbevinden werkenden en niet-werkenden — 102

Tabel 2.7 Samenvatting mentaal welbevinden kwetsbare zwangere vrouwen — 104

Tabel 2.8 Samenvatting mentaal welbevinden kwetsbare gezinnen — 105

Tabel 2.9 Samenvatting mentaal welbevinden sekswerkers — 106

Tabel 2.10 Samenvatting mentaal welbevinden dak- en thuislozen — 106

Tabel 2.11 Samenvatting mentaal welbevinden lager opgeleiden — 108

Tabel 2.12 Samenvatting mentaal welbevinden mensen met ervaring met corona of behorend tot risicogroep — 110

Bijlage 3 Methodologie van dit project — 112

Kernboodschappen mentaal welbevinden van Nederlanders tijdens de coronacrisis

- Het mentaal welbevinden van de algemene Nederlandse bevolking beweegt mee met het strenger worden dan wel met de versoepeling van de coronamaatregelen.
- Het mentaal welbevinden van de algemene bevolking is in 2020 nauwelijks anders dan in 2019 (vóór corona). We kunnen nog geen conclusie trekken over het jaar 2021 in vergelijking met vóór corona.
- Vergeleken met 2019, is het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen tijdens de coronacrisis achteruit gegaan. Tijdens de coronacrisis ging het mentaal welbevinden van jongeren harder achteruit dan bij andere leeftijdsgroepen.
- Het mentaal welbevinden van ouderen is tussen april 2020 en juli 2021 vrij stabiel gebleven. Eenzaamheid onder ouderen daalde bij versoepeling van maatregelen en nam vervolgens weer toe bij aanscherping van de maatregelen.
- Bij mensen met psychische klachten zagen we hetzelfde patroon als in de algemene bevolking: een verbetering van het mentaal welbevinden bij versoepeling van de maatregelen, gevolgd door een verslechtering bij aanscherping van de maatregelen.
- Onder mensen met een chronische ziekte en/of beperking en hun mantelzorgers en naasten lijkt er ook sprake van een daling van het mentaal welbevinden. Voor deze groepen is nog relatief weinig informatie beschikbaar.

1 Inleiding

De crisis rond COVID-19 roept veel (kennis)vragen op bij beleidsmakers. Vragen die op korte termijn beantwoord moeten worden, maar ook vragen voor de langere termijn. De vragen gaan over verschillende terreinen zoals gezondheid, veiligheid, solidariteit en sociale zekerheid. Naast het RIVM heeft ook ZonMw een programma COVID-19 ingericht waar veel van deze vraagstukken bij elkaar komen en die samen het onderwerp vormen van onderzoeks-projecten.

Op verzoek van het ministerie van VWS bundelt het RIVM de resultaten van onderzoek dat plaatsvindt binnen het ZonMw programma COVID-19 en het gelijknamige RIVM programma in periodieke rapportages. Het gaat om onderzoek op het terrein van preventie, zorg en brede maatschappelijke vraagstukken. We analyseren de resultaten en voorzien deze van duiding en aandachtspunten die bruikbaar zijn bij beleidsvorming en -evaluatie. Uiteindelijk ontstaat er een systematisch overzicht van de effecten en de impact van de coronacrisis en van de corona-maatregelen op het dagelijks leven van Nederlanders, met bijzondere aandacht voor specifieke doelgroepen.

Eerdere rapportages

In 2020 verschenen acht rapportages die een samenvatting gaven van de nieuwste inzichten uit door ZonMw gefinancierd onderzoek, aangevuld met enkele overige relevante onderzoeken waaronder die van de RIVM Corona Gedragsunit (RIVM programma COVID-19). In 2021 maken we een samenvatting van de beschikbare informatie per thema (b.v. van het thema mentaal welbevinden en het thema leefstijl). Waar mogelijk voorzien we deze informatie van duiding en aandachtspunten voor beleid. We vatten resultaten samen voor de algemene bevolking en per specifieke groep. Eerdere rapportages zijn beschikbaar via: <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/onderzoek/preventie-zorg-maatschappij>.

Vragen die centraal staan in deze rapportage

Sinds de start van de coronacrisis, nu ruim een jaar geleden, is het leven van vele Nederlanders drastisch veranderd. De crisis en de bijbehorende maatregelen drukken hun stempel op vele aspecten van het dagelijks leven: school, werk, sociale relaties, vrije tijd én zorg. In deze rapportage staat een aantal vragen centraal omtrent het mentaal welbevinden van de Nederlandse bevolking:

- Wat weten we uit onderzoek over de effecten van de coronacrisis en corona-maatregelen op het mentaal welbevinden?
- Hoe ontwikkelde het mentaal welbevinden zich onder de algemene Nederlandse bevolking gedurende de coronacrisis?
- Welke patronen zien we als het gaat om het mentaal welbevinden van groepen die daarbij extra kwetsbaar zijn?

Deze vragen stonden ook centraal in de 9^e rapportage die we in maart van dit jaar uitbrachten (Harbers et al., 2021). In deze 12^e rapportage voegen we de onderzoeksgegevens, die sinds de 9^e rapportage bekend werden, toe aan wat er al in de 9^e rapportage stond over het mentaal welbevinden van de Nederlandse bevolking.

Leeswijzer

Deze 12^e rapportage gaat specifiek over de effecten van de coronacrisis en corona-maatregelen op het mentaal welbevinden van Nederlanders. In hoofdstuk 2 komt de methodologie die is toegepast bij deze rapportage aan de orde. Zie bijlage 3 voor de afbakening van de opdracht en beoordeling van de wetenschappelijke kwaliteit van de in dit project gebruikte studies. Hoofdstuk 3 bevat de resultaten van de geselecteerde studies, uitgesplitst naar studies die gaan over het mentaal welbevinden van de algemene Nederlandse bevolking (3.1) en studies over specifieke groepen (3.2).

2 Methodologie

Deze 12^e rapportage is gebaseerd op de doorlopende ZonMw-inventarisatie van relevante Nederlandse COVID-19 onderzoeken binnen het ZonMw programma COVID-19 en het gelijknamige RIVM programma. Het betreft publicaties die verschenen zijn vanaf begin maart 2020, de start van de eerste golf van de coronaepidemie in Nederland. Alle publicaties die vóór 10 september 2021 door ZonMw waren geïdentificeerd, zijn meegenomen in deze rapportage, aangevuld met enkele andere Nederlandse onderzoeken. In de 9^e rapportage, waar dit een rapport een vervolg op is, namen we alle publicaties mee die vóór 8 februari 2021 door ZonMw waren geïdentificeerd.

Voor dit rapport zijn resultaten van studies meegenomen die gaan over het *mentaal welbevinden*. Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) onderscheidt vier dimensies van welbevinden, die ook in een aantal studies gebruikt zijn, namelijk (1) tevredenheid met het leven, (2) ervaren gezondheid, (3) psychisch welbevinden en (4) eenzaamheid (De Klerk et al., 2020). We zien echter in de studies diverse uitkomstmaten terug, zoals psychische gezondheid gemeten volgens de MHI-5¹, psychische klachten (o.a. stress, angst, slapeloosheid) en het zich zorgen maken. Hierdoor is het lastig de resultaten van studies onderling met elkaar te vergelijken.

Voor studies met meerdere meetmomenten van dezelfde uitkomstmaten (veelal uitgevoerd in de algemene bevolking), zijn er wel conclusies te trekken over verandering in de tijd. Hierbij houden we er rekening mee dat de dataverzameling veelal zelf gerapporteerde gegevens betreft, die mogelijk iets kunnen afwijken van de werkelijke situatie.

De resultaten van de verschillende studies worden aan de *tijddlijn van de maatregelen voor de bestrijding van COVID-19* gekoppeld. Zie voor de uitgebreide tijddlijn: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/tijddlijn-maatregelen-covid>.

Deze tijddlijn comprimeren we tot vijf fases in de bestrijding van COVID-19:

- 1) 1^e lock-down, maart-april 2020;
- 2) versoepeling maatregelen, mei-juli 2020;
- 3) steeds verdergaande aanscherping maatregelen, augustus-half december 2020;
- 4) 2^e lock-down: half december 2020 – april 2021;
- 5) versoepeling maatregelen mei 2021 – augustus 2021.

In dit project besteden we in het bijzonder aandacht aan groepen die extra kwetsbaar zijn als het gaat om de gevolgen van de coronacrisis en de corona-maatregelen. Voor de meeste groepen is een beperkt aantal studies uitgevoerd en ontbreekt informatie over de uitkomstmaten in de latere fasen van de coronacrisis. De resultaten betreffende specifieke groepen dienen dan ook met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd.

¹ De MHI-5 (Mental Health Inventory) is een internationale standaard voor een specifieke meting van de psychische gezondheid. Het bevat vijf vragen over neerslachtig-/somberegheid, zenuwachtigheid, in de put zitten, rust en kalmte, en gelukkig zijn.

Op basis van de in deze rapportage beschreven onderzoeken laten we zien hoe een uitkomstmaat als mentaal welbevinden zich over de tijd (op verschillende momenten in de coronacrisis) ontwikkelt, door de resultaten van meerdere studies zo goed mogelijk met elkaar te vergelijken. Doordat de studies beschrijvend van aard zijn kunnen we het directe effect van de coronacrisis en corona-maatregelen op het mentaal welbevinden niet kwantificeren.

3 Samenvatting van de resultaten

In dit hoofdstuk vatten we de resultaten samen van onderzoek naar de effecten van de coronacrisis en corona-maatregelen op het mentaal welbevinden van Nederlanders. We gaan in op de resultaten over de algemene Nederlandse bevolking (3.1) en op resultaten betreffende specifieke groepen (3.2).

3.1 Mentaal welbevinden van de algemene bevolking

In deze paragraaf vatten we de resultaten samen van studies die op meerdere momenten in de tijd het mentaal welbevinden van de algemene Nederlandse bevolking hebben gemeten. Details over de resultaten per studie zijn te vinden in tabel 1 in bijlage 1.

Bij het interpreteren van veranderingen in welbevinden over de tijd houden we er rekening mee dat naast de invloed van coronamaatregelen ook seizoenseffecten mogelijk een rol spelen.

Geen verslechtering mentaal welbevinden algemene bevolking in 2020 ten opzichte van 2019

Een beperkt aantal studies vergeleek het mentaal welbevinden van de algemene bevolking vóór corona met het mentaal welbevinden gedurende de coronacrisis. Van der Velden et al. zagen geen verschil in symptomen van angst en depressiviteit en emotionele sociale steun bij vergelijking van de 1^e lockdown en de tijd vóór corona (Van der Velden et al., 2020; Van der Velden et al., 2021a). Met het versoepelen van de maatregelen was er een afname van symptomen van angst en depressiviteit ten opzichte van de 1^e lockdown. Ook eind 2020 (november-december) zagen Van der Velden et al. geen verandering in het percentage volwassenen met milde tot ernstige angst- en depressiegevoelens, ernstige angst- en depressiegevoelens, slaapproblemen en vermoeidheid ten opzichte van eind 2018 en eind 2019 (Van der Velden et al., 2021b).

Mentaal welbevinden (op basis van tevredenheid met het leven, ervaren gezondheid en psychische welbevinden) bleek ook nauwelijks veranderd in juli en oktober 2020 in vergelijking met 2019 in een andere studie (De Klerk et al., 2020; Plaisier et al., 2020). Ook volgens kwartaalcijfers van de Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor van het CBS lijdten de ervaren gezondheid en de psychische gezondheid in 2020 nog weinig onder de coronacrisis. Integendeel, al sinds het tweede kwartaal van 2020 ligt het percentage mensen dat de eigen gezondheid als goed of zeer goed ervaart hoger dan in dezelfde kwartalen in de voorgaande jaren 2017-2019 (CBS, 2021c). Het percentage dat psychische ongezond is (12%), is in 2020 niet veranderd ten opzichte van 2019. Dit geldt voor alle leeftijdsgroepen (CBS, 2021b). De psychische gezondheid is hier gemeten via een vragenlijst waarin wordt gevraagd naar vijf aspecten (MHI-5): somberheid, zenuwachtigheid, in de put zitten, rust en kalmte, en gelukkig zijn.

Psychische ongezondheid neemt begin 2021 toe

De psychische ongezondheid (gemeten met MHI-5) nam in het eerste kwartaal van 2021 toe ten opzichte van hetzelfde kwartaal van 2020, van 12% tot 15%. In het tweede kwartaal van 2021 stabiliseerde het percentage psychisch ongezonde mensen zich op dit hogere niveau (15,5%). Kijkend naar de afzonderlijke aspecten van de MHI-5 namen vooral het percentage mensen dat zich somber en neerslachtig voelde en het percentage dat zichzelf als minder gelukkig beschreef, in het laatste kwartaal van 2020 toe en dat bleef ook begin 2021 het geval (CBS, 2021d).

Eenzaamheid algemene bevolking nam in 2020 toe ten opzichte van 2019

Vier studies vergeleken specifiek eenzaamheid vóór corona met eenzaamheid gedurende de coronacrisis. Eén van deze studies vond een heel lichte toename in eenzaamheid tussen de periode vóór corona en de 1e lockdown (Lodder et al., 2020), terwijl in twee andere studies een toename van eenzaamheid werd gezien in de periode mei-juli 2020 in vergelijking met de periode vóór corona (De Klerk et al., 2020; Van der Velden et al., 2021a). Een vierde studie (De Klerk et al., 2021), waarin eenzaamheid in de periode oktober/november 2020 is vergeleken met eenzaamheid in de periode oktober/november in de jaren 2015-2019, concludeert dat het percentage matig eenzame mensen al jarenlang rond de 30% schommelt en het percentage ernstig eenzamen rond de 10%. In 2020 is dat nog steeds zo en daarom lijkt corona daar volgens de auteurs weinig aan veranderd te hebben. Wel nam het percentage matig eenzamen in 2020 licht toe, terwijl het percentage niet-eenzamen navenant afnam. Verschillen in resultaten komen waarschijnlijk door verschillen tussen de studies in de vraagstelling en de manier van meten (De Klerk et al., 2021). Volgens de studie van de Klerk et al. was de mate waarin men tevreden is met zijn/haar sociale contacten in 2020 iets lager dan in voorgaande jaren 2015-2019. Ook zagen mensen in 2020 minder vaak vrienden (van buiten hun buurt) vergeleken met 2019. Minstens één keer per week vrienden zien kwam in 2020 minder vaak voor en hooguit één keer per jaar vrienden zien juist vaker (De Klerk et al., 2021).

Eenzaamheid neemt toe bij strengere coronamaatregelen

Het gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en heeft geen gegevens verzameld over de periode vóór corona, maar biedt wel inzicht in het verloop van eenzaamheid en de kwaliteit van sociale contacten vanaf april 2020 tot heden. Hieruit blijkt dat het percentage mensen dat zich enigszins tot sterk eenzaam voelt meebeweegt met de beperkingen die de coronamaatregelen met zich meebrengen voor de sociale contacten. Dit geldt ook voor het percentage mensen dat het mist om vrienden en familie in het echt te zien en in iets minder mate voor het percentage mensen dat de kwaliteit van hun sociale contacten als goed ervaart. Gedurende periodes waarin maatregelen strenger waren, rapporteerden mensen meer eenzaamheid, en misten ze het meer om hun vrienden en familie in het echt te zien. Gedurende periodes dat de maatregelen minder streng zijn, nemen deze percentage weer af (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021).

Ook uit een onderzoek onder Brabanders bleek dat gevoelens van eenzaamheid afnamen na de 1^e lockdown om weer toe te nemen in het najaar en nog verder te stijgen tijdens de 2^e lockdown (Du Long &

Verhoeven, 2020; Du Long & Verhoeven, 2021). Verder bleek uit onderzoek onder Gelderlanders dat de tevredenheid met het sociale leven in april 2021 tijdens de 2^e lockdown verder was afgenomen, terwijl die in oktober ook al flink was afgenomen ten opzichte van de meting in juni 2020 (Van Lindert et al., 2021).

In onderzoek van I&O Research in opdracht van de NOS nam het percentage Nederlanders dat zich door de crisis eenzamer voelt dan vóór de crisis ook in de periode van versoepelingen in mei en juni 2020 toe ten opzichte van april 2020. In november 2020 was dit percentage nog verder toegenomen (Kanne & Driessen, 2020).

Mentaal welbevinden daalt bij strengere maatregelen en stijgt bij versoepeling maatregelen

Uit een aantal Nederlandse studies met meerdere meetmomenten komt een duidelijk patroon naar voren in de ontwikkeling van mentaal welbevinden over de tijd (op basis van tevredenheid met het leven, ervaren gezondheid en verschillende uitkomstmaten voor psychische welbevinden). De hierna genoemde studies hebben gegevens over de 1^e lockdown, de periode van versoepeling van maatregelen en de periode dat de maatregelen weer werden aangescherpt. Na de 1^e lockdown zien we een verbetering van het mentaal welbevinden tijdens de periode van versoepeling van de maatregelen. Vervolgens volgt weer een verslechtering van mentaal welbevinden in de periode dat de maatregelen weer werden aangescherpt (Du Long & Verhoeven, 2020; Engbersen et al., 2021; Lifelines Corona Research, 2021; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021; Van Lindert et al., 2020; Van Lindert et al., 2021). Het Sociaal Planbureau Groningen liet zien dat het mentaal welbevinden beter was in de periode van verdere aanscherping van de maatregelen (augustus-dan in de periode van de 1^e lockdown (Sociaal Planbureau Groningen, 2021).

Verdere achteruitgang mentaal welbevinden tijdens 2^e lockdown

De meeste van de hiervoor genoemde studies met meerdere meetmomenten hebben inmiddels ook gegevens over mentaal welbevinden in de 2^e lockdown periode en de periode erna verzameld. Het onderzoek van Engbersen et al. laat tussen november 2020 en maart 2021 vooral een verdere toename zien van het aandeel respondenten dat vaker lichtgeraakt of vaker gestresst is, dat het moeilijker vindt zichzelf te ontspannen en dat het gevoel heeft niets te hebben om naar uit te kijken (Engbersen et al., 2021). Ook onderzoek onder Brabanders laat zien dat gevoelens van frustratie, spanning/stress en machteloosheid medio februari 2021 waren toegenomen ten opzichte van eind november/begin december 2020, terwijl bezorgdheid juist was afgenomen (Du Long 2021). Het Lifelines onderzoek laat zien dat er gedurende de 2e lockdown geen sprake is van verandering, dan wel een verslechtering van mentaal welbevinden (afhankelijk van de uitkomstmaat) (Lifelines Corona Research, 2021) ten opzichte van de periode daarvoor.

Het gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en laat een verdere afname van het mentaal welbevinden zien gedurende de 2^e lockdown (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021). Ook blijkt uit kwalitatief onderzoek van het RIVM dat tijdens de 2^e lockdown de veerkracht en mentale gezondheid van mensen steeds meer onder druk komen te staan. Dit komt onder andere voort uit het gebrek aan perspectief dat mensen ervaren, het continu moeten aanpassen van hun

gedrag en dat mensen steeds meer last hebben van de coronamaatregelen (RIVM, 2020).

De periode van versoepelingen vanaf mei 2021 valt samen met verbeteringen in het mentaal welbevinden volgens zowel het Lifelines onderzoek, het gedragsonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en en het onderzoek onder Brabanders.

Meerderheid algemene bevolking maakt zich tamelijk of veel zorgen over het coronavirus

Een specifiek aspect van mentaal welbevinden is het zich zorgen maken over het coronavirus. Den Ridder et al. vonden dat 62% van de Nederlanders zich in april 2020 (tamelijk of veel) zorgen maakten over het coronavirus (Den Ridder et al., 2020). De zorgen gingen toen vooral over gezondheid (van kwetsbare groepen) en economie (recessie en werkloosheid). In juli (geen % bekend) gingen de zorgen nog steeds vooral over gezondheid en economie, aangevuld met (nieuwe) zorgen over een 2^e golf en over gebrekkige naleving van de coronamaatregelen door anderen. In oktober maakte 56% zich zorgen en gingen die ook weer over economie en gezondheid. Bij de laatste meting ging het iets vaker over de zorg om zelf besmet te raken.

Het coronavirus vormt vooral een bedreiging voor de gezondheid van familie

Hieraan gerelateerd is de bedreiging die mensen ervaren van het coronavirus, voor hun eigen gezondheid dan wel voor die van hun familie of vrienden. Ook dit aspect van mentaal welbevinden laat in eerste instantie het inmiddels bekende patroon over de tijd zien. Het aandeel mensen dat deze dreiging ervaart neemt af in de periode van versoepeling van de maatregelen en daarna weer toe als de maatregelen worden aangescherpt (Engbersen et al., 2020; Van Lindert et al., 2020). In maart 2021 is het percentage dat het coronavirus als een bedreiging ziet in het onderzoek van Engbersen et al. echter weer afgenomen. Dit hangt volgens de onderzoekers waarschijnlijk samen met de start van de vaccinatiecampagne. Het coronavirus wordt relatief het vaakst als bedreiging voor familie gezien (61% in april, 44% in juli, 54% in november 2020 en 47% in maart 2021) (Engbersen et al., 2021).

Corona heeft ook positieve gevolgen voor de mentale gezondheid

Overigens heeft de coronacrisis niet alleen negatieve gevolgen voor de mentale gezondheid. In een studie van onder andere het Trimbos-instituut in juni 2020 vond 80% van de respondenten dat zijn of haar mentale gezondheid hetzelfde was als voor de coronacrisis, 6% vond deze minder goed en 15% beter. 58% zei positieve gevolgen te ervaren van de coronacrisis ('positief welbevinden') zoals meer sociale verbondenheid en rust. De toename in sociale verbondenheid is in lijn met de bevinding tijdens de SARS-uitbraak in 2003 die er op wijst dat mensen meer steun van familie en vrienden ervaren tijdens een pandemie. Ook thuiswerken werd genoemd als positief gevolg van de crisis. Dit komt mogelijk doordat respondenten meer autonomie ervoerden, minder reistijd hadden, efficiënter hun werk konden doen en meer tijd hadden voor familie en geliefden (Gijzen et al., 2020).

Gevolgen coronapandemie voor mentaal welbevinden niet gelijk verdeeld over groepen Nederlandse bevolking

Uit onderzoek van Snel et al. blijkt dat de gevolgen van de coronapandemie voor het mentaal welbevinden niet gelijk verdeeld zijn over alle groepen en lagen van de Nederlandse bevolking. Vrouwen, jongeren, mensen met een minimuminkomen én degenen met een matige of slechte gezondheid ervaren significant meer angst en stress als gevolg van het virus. Bij mannen, ouderen, hogere inkomensgroepen en mensen met een goede tot uitstekende gezondheid zijn de mentale gevolgen van het virus (aanzienlijk) geringer. Opmerkelijk was dat in het onderzoek van Snel et al. het verschil in mentale gevolgen tussen mensen met en zonder migratieachtergrond wegviel als in de analyse rekening werd gehouden met verschillen in sociale status. De sociaaleconomische positie van mensen lijkt dus belangrijker dan etnische of culturele kenmerken op zich (Snel et al., 2021). Verder concludeerden Snel et al. dat het feit dat jongeren, lagere inkomensgroepen en mensen met een minder goede gezondheid meer angst en stressklachten door corona hebben, komt doordat zij over minder sociaal kapitaal beschikken. Bij sociaal kapitaal ging het hier om het ontvangen van steun, om vertrouwen in mensen in het algemeen en om vertrouwen in instituties. Ouderen hebben juist minder angst en stress doordat zij over meer sociaal kapitaal beschikken. Tussen lager en hoger opgeleiden is er geen verschil in negatieve mentale gevolgen van COVID-19 (angst en stress). Inkomen is belangrijker dan opleidingsniveau. In de volgende paragrafen gaan we verder in op het mentaal welbevinden van specifieke groepen.

3.2 Mentaal welbevinden van specifieke groepen

In deze paragraaf vatten we de resultaten samen van studies die het mentaal welbevinden van specifieke groepen hebben onderzocht. Details zijn te vinden in bijlage 2 (tabellen 2.1 t/m 2.12).

3.2.1 *Mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen* Mentaal welbevinden jongeren en jongvolwassenen tijdens de coronacrisis lager dan in 2019

Vergeleken met de periode vóór de coronacrisis (2019), is het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen tijdens de coronacrisis achteruit gegaan. Deze conclusie blijkt uit een meerderheid van de studies, op basis van verschillende maten voor mentaal welbevinden bij verschillende leeftijdsgroepen en heeft betrekking op verschillende momenten tijdens de coronacrisis.

Zo is bij 16-24-jarigen de tevredenheid met het leven in het najaar van 2020 gedaald ten opzichte van vóór de crisis (De Klerk et al., 2020). In het voorjaar van 2021 geven minder jongeren (12-18 jaar) in de regio Noord- en Oost-Gelderland aan gelukkig te zijn, vergeleken met vóór de crisis (GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021b). Het percentage jongvolwassenen van 18-34 jaar dat zich beperkt voelt in hun activiteiten door psychische klachten of persoonlijke problemen is in het najaar van 2020 hoger dan vóór de crisis (Sociaal Planbureau Groningen, 2021). Ook de psychische gezondheid van jongeren van 16-29 jaar (gemeten met de MHI-5), is tijdens de crisis gedaald ten opzichten van 2019 (De Klerk et al., 2021). In het begin van de coronacrisis melden 8-18-jarigen meer angstklachten en slaapproblemen dan vóór corona (Luijten et al., 2020). Ook meldt het CBS in 2020 meer sombere gevoelens en stressgevoelens

bij 16-24-jarigen, vergeleken met vóór de crisis (CBS, 2021a). Recente cijfers van het CBS over psychische gezondheid (gemeten met MHI-5) laten in het eerste kwartaal van 2021 een flinke stijging in het percentage jongvolwassenen (18-25) dat zich psychisch ongezond voelt zien: 27% versus 13% en 12% in de eerste kwartalen van 2019 en 2020 (CBS, 2021d). Ook bij jongeren van 12-18 jaar nam het aandeel dat zich psychisch ongezond voelt toe ten opzichte van 2019 en 2020, maar minder sterk dan bij jongvolwassenen.

Het aandeel eenzame 16-24-jarigen is in het najaar van 2020 gestegen ten opzichte van vóór de crisis (De Klerk et al., 2020). Ook jongvolwassenen van 18-24 jaar rapporteren in het begin van de crisis in 2020 een duidelijke stijging in eenzaamheid ten opzichte van vóór de crisis (Kanne & Driessen, 2020). Het CBS bevestigt deze toename in eenzaamheid bij 16-24-jarigen tussen 2019 en 2020 (CBS, 2021a).

Een beperkt aantal studies laat geen verschillen in mentaal welbevinden zien vergeleken met de periode vóór corona. Een studie over jongere kinderen die de overstap naar de middelbare school maakten, laat nauwelijks verschillen in eenzaamheid zien vergeleken met de periode vóór de crisis (Zwier et al., 2021). Een studie onder jongvolwassenen van 18-34 jaar in het najaar van 2020 laat nauwelijks verschillen in angstsymptomen en slaapproblemen zien vergeleken met vóór de crisis (Van der Velden et al., 2021b). In diezelfde studie is geen toename in medicijngebruik voor angst en depressie gevonden. Ook bij 8-18-jarigen is geen toename in depressieve klachten gevonden (Luijten et al., 2020).

Negatieve effecten coronacrisis op mentaal welbevinden het grootst onder jongeren

Hoewel jongeren het coronavirus als het minst bedreigend voor hun eigen gezondheid ervaren van alle leeftijdsgroepen, blijkt uit diverse studies dat vooral het mentaal welbevinden van jongeren (in vergelijking met andere leeftijdsgroepen) lijdt onder de lockdown en coronamaatregelen als gevolg van de coronacrisis.

Uit diverse (grootschalige) studies blijkt dat het mentaal welbevinden (op basis van verschillende uitkomstmaten, zoals psychische gezondheid in het algemeen, gestrest, angstig, eenzaam, somberheid, slaapproblemen) van jongeren minder goed was dan van oudere leeftijdsgroepen (Rusinovic et al., 2020; Engbersen and Wentink 2020; Snel et al., 2021; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021; De Klerk et al., 2021; CBS, 2021a; CBS, 2021d; Lifelines Corona Research, 2021).

Uit drie studies blijkt bovendien dat het verschil in mentaal welbevinden tussen jongeren en ouderen is toegenomen tussen 2019 en 2020 (De Klerk et al., 2021; CBS, 2021a) en tussen 2020 en begin 2021 (CBS, 2021d). De CBS cijfers geven alleen een afwijkend beeld met betrekking tot angstgevoelens: in tegenstelling tot gevoelens van eenzaamheid, somberheid of stress, verschilde de toename in angstgevoelens niet tussen leeftijdsgroepen (CBS, 2021a). De algemene psychische ongezondheid (op basis van de MHI-5) is begin 2021 vooral toegenomen bij jongvolwassenen (18-25 jaar), waardoor de verschillen met andere leeftijdsgroepen zijn toegenomen (CBS, 2021d).

Mentaal welbevinden jongeren laagst tijdens lockdown, beter bij versoepelingen

Tijdens de verschillende fases van de coronacrisis waren er schommelingen in het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen.

Uit het landelijke gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en bleek dat de psychische gezondheid (gemeten met de MHI-5) gedurende de hele coronaperiode bij jongeren van 16-24 jaar meer schommelde vergeleken met oudere leeftijdsgroepen (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021). De meest gunstige periode was tijdens de versoepelingen in de zomer van 2020, maar daarna daalde de psychische gezondheid van jongeren, met dieptepunten tijdens de 2^e lockdown van de winter van 2021. Sinds dit voorjaar neemt de psychische gezondheid van jongeren weer toe. Ook uit onderzoek onder jongvolwassenen van 18-27 jaar in de regio Noord en Oost-Gelderland is een duidelijke daling in psychische gezondheid (op basis van MHI-5) te zien vanaf het najaar van 2020 tot en met februari 2021. Bij oudere leeftijdsgroepen is die daling ook te zien, maar veel minder sterk vergeleken met jongvolwassenen (GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020a; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020b; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020c; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021a).

In het landelijke gedragsonderzoek zien we sinds het najaar van 2020 geen duidelijke patronen in toe- of afnames van angst- en stressproblemen gerelateerd aan verschillende fases van de crisis, maar wel bij slaapproblemen. Deze nemen toe tijdens de 2^e lockdown en weer af na het starten van de versoepelingen (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021). Ook in de Coronabarometer in Noord-Nederland zien we dit patroon terug bij slaapproblemen bij jongvolwassenen van 18-30 jaar (Lifelines Corona Research, 2021). Een vergelijkbaar patroon is te zien bij de schommelingen in somberheid, piekeren en gespannenheid bij deze groep jongvolwassenen en bij een oordeel van hun kwaliteit van leven in het algemeen.

Ook eenzaamheid onder jongeren schommelt gedurende de coronacrisis

Uit het landelijke gedragsonderzoek waarin over de gehele coronaperiode data beschikbaar zijn, blijkt dat onder jongeren van 16-24 jaar eenzaamheid het minst voorkwam tijdens de periode van versoepelingen in de zomer van 2020 (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021). Daarna namen eenzame gevoelens toe bij jongeren, met een dieptepunt tijdens de lockdown van de winter van 2021. Vervolgens namen eenzame gevoelens weer geleidelijk af. De ontwikkeling van eenzame gevoelens is bij jongeren in grote lijn vergelijkbaar met die van oudere leeftijdsgroepen, alleen heeft het percentage eenzamen voor ouderen het laagste punt recent bereikt (zomer 2021), terwijl dit bij jongeren een jaar daarvoor het geval was. Uit onderzoek onder jongvolwassenen van 18-24 jaar aan het begin van crisis, was tussen april en november 2020 een duidelijke stijging te zien in het aandeel jongeren dan zich eenzamer voelde dan vóór de crisis (Kanne & Driessen, 2020). Bij jongvolwassenen van 18-27 jaar in de regio Noord en Oost-Gelderland schommelen eenzame gevoelens in het voorjaar en de zomer van 2020 niet volgens een heel duidelijk patroon. Vanaf november 2020 is een duidelijke stijging in eenzaamheid te zien, die begin 2021 doorzette (GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021b).

Mentaal welbevinden van studenten lager door coronacrisis

Bij studenten zien we een vergelijkbare impact op hun mentaal welbevinden als bij de totale groep jongeren en jongvolwassenen. Uit het SCP rapport 'Een jaar met corona' blijkt dat de psychische gezondheid van studenten (gemeten met de MHI-5) tijdens de coronacrisis

lager is dan daarvoor. Eén op de drie studenten heeft in november 2020 een ongunstige psychische gezondheid tegenover één op de vier vóór de crisis (De Klerk et al., 2021). Ook een steekproef onder studenten in juni 2020 laat zien dat 33% van de studenten matig tot ernstige stemmingsklachten rapporteert en 18% matig tot ernstige angstklachten. Ten opzichte van 2018-2019 is dit een toename van respectievelijk 10,6% en 5,3%. Klachten van verhoogde stress komen voor bij 41% van alle studenten. Dit is 25% meer dan verwacht vergeleken met normatieve data onder studenten uit eerder onderzoek (Struijs, 2020). Kanttekening bij dit onderzoek is de lage respons (minder dan 10%). Tijdens de coronacrisis schommelt het mentaal welzijn van studenten. Naar eigen zeggen is het welzijn van studenten gedurende de 1^e en 2^e lockdown lager ten opzichte van de periode van versoepelingen, waarbij alleenwonende studenten relatief hard geraakt worden. Het niet zien van vrienden en belemmeringen in het onderwijs hebben de grootste impact op het welzijn (Geels et al., 2021).

3.2.2 ***Mentaal welbevinden van ouderen***

Kwaliteit van leven ouderen onder druk tijdens 1^e lockdown

De coronacrisis heeft grote gevolgen voor het dagelijks leven van ouderen. Door de coronamaatregelen staat bij zowel thuiswonende ouderen als bij bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen de kwaliteit van leven onder druk. Tijdens de 1^e lockdown waren ouderen, thuis en in het verpleeghuis, bang om te sterven zonder afscheid te kunnen nemen van hun dierbaren (De Vries & Pols, 2020). Ook gaven verschillende ouderen in die periode aan dat ze merkten dat hun gezondheid achteruit ging, doordat ze veel thuis zaten en weinig beweging kregen, bijvoorbeeld door het sluiten van de dagbesteding (De Vries & Pols, 2020).

Bezoekverbod 1^e lockdown negatieve impact op mentaal welbevinden bewoners verpleeghuizen

Veel naasten en medewerkers geven aan dat het bezoekverbod een negatieve impact heeft gehad op het mentaal welbevinden van de bewoners van verpleeghuizen (Hamers et al., 2020a). Zo voelde 77% van de bewoners zich in die periode matig tot zeer sterk eenzaam (De Vries & Pols, 2020; Van der Roest et al., 2020a; Van der Roest et al., 2020b). Daarnaast meldden meer dan 60% van de medewerkers in de directe zorg een toename in de ernst van depressie, angst en prikkelbaarheid van bewoners (De Vries & Pols, 2020; Van der Roest et al., 2020a; Van der Roest et al., 2020b).

Versoepeling maatregelen positief effect op mentaal welbevinden bewoners verpleeghuizen

Drie weken na de versoepeling van de coronamaatregelen (zoals het weer ontvangen van bezoek) is de impact van het bezoek op het welbevinden van bewoners overwegend positief (Hamers et al., 2020a). Een iets lager aandeel (72%) van de bewoners gaf aan dat zij zich matig tot zeer sterk eenzaam voelde. Minder medewerkers dan in mei meldden een toename in ernst van probleemgedrag als depressie, prikkelbaarheid, angst en agitatie. Ook de kwaliteit van leven verbeterde, maar was nog niet op hetzelfde niveau als vóór de coronapandemie (De Vries & Pols, 2020; Van der Roest et al., 2020a; Van der Roest et al., 2020b). Ook in oktober werden nog steeds positieve effecten van versoepelingen van de coronamaatregelen op het welbevinden gemeld. 45% van de verpleeghuislocaties rapporteert een

positievere stemming onder de bewoners. Wel komt naar schatting 1 op de 5 naasten minder vaak op bezoek dan vóór het algehele bezoekverbod (Hamers et al., 2020b).

Mentale gezondheid zelfstandig wonende ouderen vrij goed tijdens 1^e lockdown en periode erna

Tijdens de periode van versoepeling van de maatregelen is de situatie van zelfstandig wonende ouderen in Nederland stabiel gebleven of zelfs verbeterd. De mentale gezondheid bleef stabiel en op een vrij hoog niveau. Ouderen zijn minder bezorgd geworden en ze zijn ook minder bang om ziek te worden. Zowel de sociale als de emotionele eenzaamheid zijn licht gedaald ten opzichte van mei, maar nog wel hoger dan vóór de coronapandemie. Ook bleef het aandeel ouderen met minder contact met familie en/of vrienden gelijk aan dat in mei (40%). Deze ouderen met minder contact gedurende de coronacrisis zeggen ook vaker eenzaam te zijn dan ouderen die geen afname in contact hebben (De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020).

Tijdens 1^e lockdown wel een toename van eenzaamheid onder zelfstandig wonende ouderen

Hoewel de mentale gezondheid van zelfstandig wonende ouderen tijdens de 1^e lockdown over het algemeen goed was, nam vooral emotionele eenzaamheid onder ouderen toe (De Klerk et al., 2020; De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020; van Tilburg et al., 2021; De Klerk et al., 2021). In juli 2020 was 37% van de 75-plussers emotioneel eenzaam, in 2019 was dit 16% (De Klerk et al., 2020). Veel ouderen deden iets tegen het sociaal isolement en eenzaamheid, vooral contact zoeken op 1,5 meter (86%), via sociale media en beeldbellen (72%) en afleiding zoeken (zoals fietsen, tuinieren, tv kijken) (De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020). Daarnaast wijzen gegevens op basis van het LISS-panel er op dat face to face contact tussen volwassen kinderen en hun ouders in 2020 deels is vervangen door digitale en telefonische contacten (De Klerk et al., 2021).

Eenzaamheid komt normaal gesproken vaker voor onder ouderen met een lichamelijke beperking dan onder ouderen in de algemene bevolking. Ook onder ouderen met een lichamelijke beperking is de emotionele eenzaamheid in het voorjaar van 2020 gestegen ten opzichte van voorjaar 2019. Verder steeg bij deze ouderen vooral het percentage dat zich matig eenzaam voelde van 34% naar 43%. In totaal voelde 62% van de ouderen met een lichamelijke beperking zich in het voorjaar van 2020 matig of sterk eenzaam (Knapen et al., 2021).

Mentaal welbevinden ouderen redelijk stabiel in de aanloop naar en tijdens 2^e lockdown

Het mentaal welbevinden van ouderen was over het algemeen redelijk stabiel in de periode van verdere aanscherping van de maatregelen en tijdens de 2e lockdown (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021; CBS, 2021d). Zo blijkt uit cijfers van het CBS dat de psychische gezondheid van ouderen (65+) in 2020 én in de eerste twee kwartalen van 2021 weinig is veranderd. Ook het onderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en laat zien dat zowel de ervaren gezondheid als de psychische gezondheid van ouderen (70+) tussen april 2020 en eind juli 2021 vrij stabiel zijn gebleven. In lijn hiermee vond het SCP dat de

psychische gezondheid van 70-plussers niet veranderde tussen 2015 en 2020 (jaarlijks gemeten in nov/dec). Zowel in het onderzoek van het CBS, als dat van het SCP en het RIVM werd psychische gezondheid bepaald met de MHI-5.

Gegevens van het Lifelines onderzoek laten echter wel een achteruitgang zien in mentaal welbevinden van ouderen (65+) in de periode dat de maatregelen weer werden aangescherpt (augustus-half december 2020). Het ging hier om zaken als zich voortdurend somber voelen of nergens zin in hebben, slaapproblemen, buitensporig piekeren en zich gespannen voelen. Ook wijzen deze cijfers op een verdere verslechtering of geen verandering van mentaal welbevinden (afhankelijk van de uitkomstmaat) gedurende de 2^e lockdown ten opzichte van de periode daarvoor (Lifelines Corona Research, 2021).

Mentaal welbevinden van ouderen tijdens coronacrisis stabiel dan van jongeren

Desondanks blijft het mentaal welbevinden van ouderen volgens de Lifelines gegevens beter dan dat van de algemene bevolking. Dit blijkt ook uit cijfers van het CBS, het gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en en onderzoek van het SCP (CBS, 2021d; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021; De Klerk et al., 2021). Ook is opvallend dat het aandeel 65-plussers dat tot aan begin september 2020 zegt één of meerdere mentale klachten te hebben door de coronacrisis met 48% aanzienlijk lager is dan onder de totale bevolking (60%), terwijl dit de leeftijdsgroep is met de meeste gezondheidsrisico's (Kester, 2020). Het SCP concludeert dat de stemming van ouderen vaker stabiel is gebleven dan de stemming van jongeren. Deze conclusie is gebaseerd op vragen over het 'gevoel (iets) opgewekter of (iets) somberder te zijn dan vóór corona', over 'meer hoopvol of meer moedeloos zijn om de coronacrisis goed door te komen' en op trends in het rapportcijfer voor 'tevredenheid met het leven'. Deze stabiliteit wijst volgens de SCP auteurs mogelijk op grotere mentale veerkracht; het vermogen om terug te veren na een ingrijpende gebeurtenis (De Klerk et al., 2021). Binnen de groep ouderen zijn er echter ook verschillen in mentale veerkracht. Zo ervoeren in de periode van half december 2020 tot half januari 2021 vooral alleenstaande ouderen minder veerkracht en juist een significant hogere mate van depressieve klachten en angstklachten vergeleken met ouderen met een partner (Ikani et al., 2021).

Ervaren eenzaamheid ouderen volgt aanscherping dan wel versoepeling van coronamaatregelen

Uit onderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en bleek dat de ervaren eenzaamheid onder ouderen (70+), net als in andere leeftijdsgroepen, afnam tussen april en juli 2020, vervolgens toenam tussen juli 2020 en februari 2021 (tijdens de periode van aanscherpingen en de 2^e lockdown) en daarna weer afnam (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021). De aanscherpingen dan wel versoepelingen die de coronamaatregelen met zich meebrengen als het gaat om het beperken van sociale contacten gaan dus net als bij de algemene bevolking gepaard met respectievelijk een toename dan wel een afname in eenzaamheid onder ouderen. Net als bij de algemene bevolking zien we deze trend ook voor 'het percentage ouderen dat het mist om vrienden en familie in het echt te zien' en in iets minder mate voor 'het percentage ouderen dat de kwaliteit van hun sociale contacten als goed ervaart' (RIVM GGD GHOR

Nederland en 25 GGD'en, 2021). Ook uit onderzoek van Kanne & Driessen blijkt dat gevoelens van eenzaamheid onder ouderen zijn toegenomen tijdens de periode van aanscherpingen. Het aandeel ouderen dat het eens is met de stelling 'door deze crisis voel ik mij eenzamer dan vóór de crisis' nam namelijk toe van rond een kwart in april en mei 2020 tot een derde in november 2020 (Kanne & Driessen, 2020).

3.2.3 ***Mentaal welbevinden van mensen met een chronische ziekte en/of beperking***

Afname mentaal welbevinden van mensen met chronische ziekte en/of beperking tijdens 1^e lockdown

De tevredenheid over het eigen leven van mensen met een chronische ziekte en/of beperking is sinds de coronacrisis afgenomen. Deze groep beoordeelde hun leven vóór corona gemiddeld met een 7,4. Eind mei 2020 was dit gedaald naar een 5,8 (Ieder(in), 2020).

Tijdens de 1^e lockdown steeg het aantal mensen met toenemende stress, psychische klachten en eenzaamheidsgevoelens ten opzichte van de periode vóór corona. Het missen van contact met naaste familie en geliefden is het meest genoemde probleem (bijna 60%), ongeacht of mensen een chronische ziekte, een lichamelijke beperking, psychische aandoening of een verstandelijke beperking hebben. Zorgen of angst voor besmetting wordt daarna als vaakst genoemd (50%) door alle groepen, behalve door mensen met een verstandelijke beperking (Ieder(in), 2020).

Impact van maatregelen op welbevinden van jongeren met een chronische ziekte of beperking niet eenduidig

Uit een kwalitatief onderzoek onder jongeren met een chronische aandoening of beperking blijkt dat zij zich eenzaam voelden gedurende de coronaperiode. Door het wegvallen van sociale contacten en dagelijkse structuur ontstond meer ruimte om te piekeren. Sommigen raakten hierdoor gedeprimeerd. Ook zijn er jongeren die angst- en paniekaanvallen ontwikkelden door de angst voor corona. Vooral jongeren met gezondheidsrisico's waren angstig om zelf corona te krijgen. Ook hadden jongeren angst voor het ziek worden van ouders, en daardoor het mogelijk wegvallen van steun. Onduidelijkheid over coronaregels en de verschillende interpretaties daarvan, zorgden onder jongeren met een beperking voor veel (extra) stress. Zij gaven aan behoefte te hebben aan duidelijkheid en structuur. Jongeren noemden echter ook positieve opbrengsten: de mogelijkheid thuis onderwijs te volgen geeft meer rust en beperkt prikkels (VGN, 2021).

Toch blijken jongeren met een chronische lichamelijke aandoening ook erg weerbaar in het omgaan met de gevolgen van de coronapandemie. Zijlmans et al. vergeleken tijdens de 1^e lockdown drie groepen 8-18-jarigen met elkaar; jongeren uit de algemene bevolking, jongeren met mentale problemen en jongeren met somatische problemen. Zij vonden significante verschillen op het gebied van mentale en sociale gezondheid tussen deze groepen (gemeten op de aspecten globale gezondheid, relaties met peers, angst, depressieve symptomen, boosheid en slaapgerelateerde problemen). De groep jongeren met mentale problemen scoorde het laagst op mentale en sociale gezondheid, jongeren met somatische klachten scoorden op beide aspecten het hoogst, de jongeren uit de algemene populatie scoorden ertussenin (Zijlmans et al., 2021).

Verslechtering van mentaal welbevinden onder mensen met een verstandelijke beperking aan begin coronacrisis

Aan het begin van de coronacrisis is het oordeel over het eigen leven achteruit gegaan onder mensen met een verstandelijke beperking. Het cijfer dat zij aan hun leven gaven daalde van 7,9 vóór corona naar een 5,6 in de periode van de 1^e lockdown (Ieder(in), 2020). Ook gaf bijna de helft van de naasten in die periode aan dat het leven van hun familielid met een verstandelijke beperking was verslechterd (Van Schelven et al., 2020). Voor mensen met een verstandelijke beperking zijn de maatregelen vaak lastig te begrijpen, wat onduidelijkheid, angst en onzekerheid teweeg brengt. Dit verergerde door het wegvallen van hun dagelijkse routine (De Vries & Pols, 2020; Embregts et al., 2020). Volgens onderzoek door KansPlus & LFB en Ieder(in) vond ruim de helft het vervelend dat ze geen of weinig bezoek mochten ontvangen en misten veel van hen het contact met naasten. Dit blijkt eveneens uit kwalitatief onderzoek onder mensen met een (licht) verstandelijke beperking (Embregts et al., 2020). Ook het wegvallen van werk of dagbesteding werd door 60-66% als probleem gezien (Ieder(in), 2020; KansPlus en LFB, 2020).

Nog geen eenduidig beeld over impact versoepeling maatregelen op welbevinden van mensen met een verstandelijke beperking

Uit de studies komt geen eenduidig beeld naar voren van hoe het na de versoepelingen gaat met mensen met een verstandelijke beperking. Volgens De Vries en Pols zijn angst en stress na 1 juni toegenomen bij mensen die daar tijdens de 1^e lockdown al last van hadden (De Vries & Pols, 2020). Dit blijkt uit interviews die zij hielden onder deze doelgroep. Uit het onderzoek van Kansplus & LFB komt juist naar voren dat 67% van de mensen met een verstandelijke beperking aangaf dat het goed met hen ging (KansPlus en LFB, 2020).

30% naasten ervaart vlak voor 2^e lockdown negatieve invloed van maatregelen op welzijn van mensen met verstandelijke beperking

Onderzoekers van het Nivel onderzochten in de periode vlak voor de 2^e lockdown (19 oktober tot 9 november 2020) hoe naasten het welbevinden van hun familielid met een verstandelijke beperking beoordeelden. In dit onderzoek geeft 61% van de naasten aan dat de coronacrisis geen invloed heeft gehad op het welzijn van hun familielid. Van de naasten constateert 30% dat het slechter gaat. Ze zien onder andere meer onrust, verdriet, boosheid en lusteloosheid. Dit wordt onder meer toegeschreven aan het wegvallen van dagbesteding, hobby's en structuur. 6% ziet een verbetering doordat hun familielid juist rustiger en meer ontspannen is. Gunstige effecten komen volgens naasten door rust, minder verplaatsingen en kleinere groepen (Boeije et al., 2021b).

Tijdens en vlak na 2^e lockdown was welbevinden goed bij ruim 40% van mensen met een verstandelijke beperking

Een deel van de naasten beoordeelt in april-mei 2021 het welbevinden van een familielid met een verstandelijke beperking als goed (46% voor thuiswonende familieleden, 42% voor zelfstandig wonende familieleden²). Naasten beoordelen het welbevinden van hun zelfstandig wonende

² NB: In beide metingen zijn de subgroepen vrij klein (thuiswonend N=23, zelfstandig wonend N=29).

familielid vaker als slecht (12%) dan naasten van thuiswonende familieleden (4%) (Boeije et al., 2021b; Leemrijse et al., 2021).

Zorgen om gezondheid en angst voor coronabesmetting bij mensen met een chronische ziekte

In de periode van de 1^e lockdown maakte 19% van de chronisch zieken zich zorgen over hun mentale gezondheid en 32% over hun lichamelijke gezondheid. Overigens bleek uit het onderzoek ook dat de meeste chronisch zieken geen verandering in hun gezondheid hadden opgemerkt. Ongeveer een kwart voelt zich onzeker, gespannen, angstig of somber door het coronavirus en de maatregelen. Met name mensen met een lichamelijke beperking en vrouwen ervaren veel negatieve mentale gevolgen (Menting et al., 2020). 72% van de mensen met een chronische ziekte is op zijn hoede door het virus (Menting et al., 2020). Dit sluit aan bij het beeld uit het onderzoek van Ieder(in), waaruit blijkt dat 58% van de chronisch zieken zorgen of angst heeft voor besmetting. 28% van de mensen met een chronische ziekte maakt zich zorgen om zijn of haar sociale leven (Menting et al., 2020).

Zorgen over de psychosociale impact van maatregelen op mensen met (beginnende) dementie

Onderzoekers van het Alzheimer centrum Amsterdam onderzochten in de periode april-juli 2020 de psychosociale effecten van de coronamaatregelen op (pre)dementie patiënten (symptomatisch en cognitief normaal³) (van Maurik et al., 2020). Ook de mantelzorgers van symptomatische patiënten deden mee aan het vragenlijstonderzoek.

Een deel van beide patiëntgroepen ervoeren sociale isolatie door de coronamaatregelen (35% symptomatisch, 25% cognitief normaal), vooral door het niet zien van familie en vrienden. Bijna de helft van de patiënten rapporteerde een toename van één of meer psychologische symptomen zoals eenzaamheid, angst, onzekerheid en depressie. Een toename van eenzaamheidsgevoelens werd in beide groepen (symptomatisch en cognitief normaal) het meest genoemd. Veel mantelzorgers (53%) maakten zich zorgen over snellere cognitieve achteruitgang van hun naaste. Ook symptomatische patiënten rapporteerden deze zorg zelf te hebben (44%). Onder patiënten die cognitief normaal functioneren, leefde deze zorg minder (14%).

Een groot deel van de mantelzorgers (75%) zag ook gedragsproblemen bij hun naaste toenemen (symptomatische patiënten). Het ging hierbij om apathie en veranderingen in slaapgedrag (meest genoemd), repetitief gedrag en agressie. In vergelijking met patiënten die cognitief normaal functioneren, ervaren symptomatische patiënten vaker een toename van apathie en veranderend slaapgedrag. De onderzoekers concluderen dat gevoelens van angst en onzekerheid door de COVID-19 pandemie, patiënten mogelijk nog kwetsbaarder heeft gemaakt voor psychologische symptomen. Volgens de onderzoekers reden tot zorg, omdat psychologische en neuropsychiatrische symptomen sterk samenhangen met cognitieve achteruitgang.

³ Mensen met cognitieve achteruitgang (symptomatisch), patiënten die cognitieve achteruitgang ervaren maar normaal presteren op cognitieve tests (cognitief normaal).

3.2.4

Mentaal welbevinden van mantelzorgers en naasten **Mentaal welbevinden mantelzorgers nog niet veranderd sinds coronacrisis ondanks verzwaring zorgtaken**

Sinds de coronacrisis lijken het welbevinden en de kwaliteit van leven van mantelzorgers en naasten van mensen met een chronische ziekte en/of beperking (nog) niet veranderd (De Klerk et al., 2020; Van Schelven et al., 2020; Boeije et al., 2021b; Leemrijse et al., 2021; Boeije et al., 2021a). Wel geven ze aan dat de mantelzorgtaken tijdens de coronacrisis zwaar(der) zijn of in negatieve zin zijn veranderd (Sociaal Planbureau Groningen, 2021; Van Schelven et al., 2020). De kwaliteit van leven van naasten van een thuiswonend familielid bleek in april-mei 2021 wel vaker slecht (11%) dan die van mensen met een familielid dat zelfstandig woont (6%) (Leemrijse et al., 2021; Boeije et al., 2021a).

Volgens De Boer et al. is er een grote kans dat een deel van de mantelzorgers een hogere (mentale) belasting heeft ervaren door het wegvallen van formele hulp. Ook vroegen de coronamaatregelen de nodige flexibiliteit van mantelzorgers, wat mogelijk ook mentaal belastend was. Dit alles kan op termijn negatieve effecten hebben op het welbevinden van mantelzorgers (De Boer et al., 2020).

Nog relatief weinig informatie over mentaal welbevinden mantelzorgers en naasten; belangrijk om groep te volgen

Uit de studies komt niet duidelijk naar voren in hoeverre mantelzorgers of naasten in het algemeen zorgen, stress of andere psychische klachten hebben. Met mantelzorgers die meer mantelzorg gaven dan voorheen, lijkt het wel beter te gaan dan met andere mantelzorgers. Zij waren minder vaak somberder dan een half jaar geleden dan andere mantelzorgers (resp. 22% en 40%). Ook waren zij minder vaak emotioneel eenzaam dan andere mantelzorgers (resp. 24% en 36%) (De Klerk et al., 2020).

Mantelzorgers van patiënten met dementie ervaren, tijdens de 1^e lockdown, stress, angst voor besmetting, eenzaamheid en verdriet omdat ze hun naaste met dementie niet in levende lijve konden zien (Smits et al., 2020). Van de naasten van mensen met een chronische ziekte en/of beperking kan 62% zich ontspannen en maakt 56% zich niet de hele tijd zorgen om hun naaste met een chronische ziekte en/of beperking. Een klein deel lukt het helemaal niet om te ontspannen of de zorgen opzij te zetten (Van Schelven et al., 2020).

Eerder werd verwacht dat de mentale druk bij mantelzorgers zou toenemen door de coronacrisis. Dat hun welbevinden en kwaliteit van leven niet slechter zijn geworden, kan enerzijds worden verklaard doordat het geven van mantelzorg mensen veel voldoening kan geven. Anderzijds is het mogelijk dat mensen met een hoger welbevinden meer geneigd zijn om mantelzorg te geven (De Klerk et al., 2020). De informatie over het welbevinden van mantelzorgers in de periode na de 1^e lockdown is echter beperkt. Gezien de kans op hogere (mentale) belasting is het belangrijk om aandacht te blijven houden voor deze groep.

3.2.5

Mentaal welbevinden van mensen met psychische problemen **Mensen met psychische problemen kregen meer klachten tijdens 1^e lockdown**

Tijdens de 1^e lockdown in maart 2020 zagen veel mensen die vóór de uitbraak van het corona-virus al psychische klachten hadden, hun klachten toenemen. In een peiling van MIND gaf 65% van de volwassenen deze toename aan (MIND, 2020) en in een peiling van het Trimbos-instituut gaf

40% deze toename aan (Kroon et al., 2020). Uit dit laatste onderzoek blijkt ook dat 11% van de mensen met psychische klachten sinds de coronacrisis een psychische crisis heeft doorgemaakt (Kroon et al., 2020). Door het wegvallen van de dagelijkse structuur en een ritme vielen sommige mensen met psychische problemen in een gat, wat soms tot verergering van de problemen heeft geleid (Van Burg et al., 2021). Aan de andere kant voelt een aantal mensen zich relatief goed bij de rust en afname aan prikkels die social distancing met zich meebrengt (De Vries & Pols, 2020). De lockdown trof niet alleen GGZ-cliënten maar ook drie op de vier familieleden van mensen met psychische problemen gaf aan zich machteloos te voelen en 86% maakt zich grote zorgen over het welzijn van de cliënt (MIND, 2020).

Na 1^e coronagolf verbetert het mentaal welbevinden van mensen met psychische problemen

Direct na de 1^e coronagolf blijkt dat de veerkracht bij veel mensen met een psychische kwetsbaarheid is onderschat. De situatie keert langzaam terug naar die van vóór de coronacrisis (Nijboer, 2020). Uit het landelijk panel van mensen met een psychische aandoening van het Trimbos-Instituut blijkt dat panelleden hun kwaliteit van leven in juni 2020 beoordelen met een 6,1. Dit is een significante stijging ten opzichte van april (5,7), maar het is nog steeds lager dan in 2019 (6,3) (De Lange et al., 2020). Uit deze peiling blijkt ook dat panelleden zich in vergelijking met april 2020 minder zorgen maken. Ook het gevoel van sociale isolatie was licht gedaald. De mate van eenzaamheid was gemiddeld gezien gelijk gebleven, al was de eenzaamheid onder de panelleden altijd al groot (ruim 80%). Ook de ervaren toename van psychische klachten is over het algemeen niet verslechterd ten opzichte van 2019. Juist degenen die zich al minder goed voelden, gingen echter achteruit (De Lange et al., 2020). Ook uit de peiling van MIND blijkt dat het door de versoepeling weer iets beter gaat (MIND, 2020). Eén op de drie heeft zelfs positieve gevolgen op hun mentaal welbevinden gemerkt, met name door het terugkerende contact met familie en/of vrienden. Daarnaast is er een kleine groep cliënten die juist toegenomen klachten ervaart door extra prikkels, de toegenomen druk, angst voor besmetting en stress (MIND, 2020).

Negatieve gevolgen van 2^e lockdown voor veel mensen met psychische klachten

Tijdens de 2^e lockdown in december 2020 ervaart drie op de vier mensen met psychische klachten negatieve gevolgen van de lockdown (MIND, 2020). Het aantal mensen dat positieve gevolgen (zoals meer rust en minder prikkels) ervaart, is gedaald van 1 op de 3 in juni naar 1 op de 10 in december. Ook uit een volgende peiling van MIND (17 feb - 4 maart 2021) blijkt dat de maatregelen in deze periode veel impact hebben op mensen met psychische klachten. Een groot deel van de deelnemers uit zich (heel) negatief over het ervaren welbevinden (69%). Eenzaamheid komt daarbij het vaakst naar voren als probleem, ook angst en irritatie worden genoemd. Ontspanning, sport, steun van anderen en liefelijk contact worden gemist, evenals ervaringen en inspiratie uit cultuur, theater en concerten. Deelnemers ervaren mede hierdoor beklemmende en deprimerende gevoelens. Ook de ervaren polarisatie in de samenleving wordt benoemd. 11% van de deelnemers meldt positieve gevolgen. Onder meer door het ervaren van minder prikkels en verplichtingen en meer rust

en ruimte voor onder andere eigen hobby's. Ook wordt saamhorigheid en behulpzaamheid ervaren (MIND, 2021).

Uit een enquête onder directeuren en coördinatoren van zelfregie- en herstelinitiatieven⁴ (23 februari tot en met 15 maart 2021) komen eenzaamheid en gebrek aan sociale contacten onder de mensen die deelnemen aan de initiatieven eveneens als belangrijkste negatieve gevolgen naar voren. Daarnaast wordt lusteloosheid en angst gesignaleerd. Bezoekers hebben volgens professionals last van het gebrek aan perspectief, de crisis duurt lang en het is onzeker wanneer deze ten einde zal zijn. Sommige activiteiten vinden geen doorgang en er is weinig te doen (Senhorst & Hellweg, 2021).

Onder mensen met psychische problemen jongeren met psychische problemen het hardst getroffen

Uit de laatste peiling van MIND (17 feb - 4 maart 2021) onder mensen met psychische problemen blijkt dat jongeren met psychische problemen (tot en met 30 jaar) het hardst worden getroffen als het gaat om hun mentaal welbevinden, ongeacht hun woonsituatie. Er blijkt een verband tussen leeftijd en het psychisch welbevinden en sociale contacten van mensen met psychische problemen: in de leeftijd t/m 30 jaar ervaart 81% negatieve psychische gevolgen tegenover 69% gemiddeld in alle leeftijdsgroepen. 84% van de groep t/m 30 jaar ervaart negatieve gevolgen voor de sociale contacten tegenover 73% van alle groepen gemiddeld (MIND, 2021).

Geen toename van totaal aantal suïcides sinds 1^e lockdown, stijging suïcides jongeren 2^e lockdown nog moeilijk te duiden

Bij de 113 zelfmoordpreventie gesprekken zagen de medewerkers een toename in het aantal gespreksonderwerpen over het ervaren van negatieve emoties (+13%) ten opzichte van vóór de 1^e lockdown. Mannen meldden vaker paniek en angstgevoelens (+24%). Met name bij alleenwonende hulpvragers steeg het aantal gesprekken over zelfmoord (+52%) (113 Zelfmoordpreventie, 2020). De Commissie Actuele Nederlandse Suicideregistraties (CANS) constateert in de periode maart 2020 tot en met december 2020 geen toename van het totaal aantal suïcides in Nederland. Wel neemt vanaf juli 2020 het aantal contacten met 113 Zelfmoordpreventie toe. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze toename samenvalt met de toekenning van de telefoonnummers 113 en (gratis) 0800-0113 (voorheen 0900-0113). Vanaf oktober 2020 neemt het aantal contacten met 113 Zelfmoordpreventie eveneens verder toe. Ook in de periode tot en met mei 2021 wordt er geen toename van het totaal aantal suïcides geconstateerd. Wel blijkt dat het aantal jongeren tot 30 jaar dat door zelfdoding stierf in januari en februari van 2021 hoger ligt dan in dezelfde maanden in eerdere jaren. Nadere informatie ontbreekt nog om deze gevallen te kunnen duiden, toch noemt de Commissie Actuele Nederlandse Suicideregistraties deze stijging een zorgwekkend signaal (www.113.nl, 2021a; www.113.nl, 2021b).

⁴ Zelfregie-initiatieven zijn organisaties die door en voor mensen met een psychische kwetsbaarheid zijn opgericht. Het zijn vrijplaatsen waar mensen met een psychische kwetsbaarheid samen, met onderlinge steun, vanuit eigen regie hun leven weer oppakken en werken aan hun herstel.

Voor psychisch kwetsbare mensen waren mentale gevolgen tijdens 1^e lockdown mogelijk niet sterker dan voor anderen

Uit onderzoek onder mensen met een laag psychisch welbevinden in Nederland, uitgevoerd tussen 1 april en 13 mei 2020, blijkt dat mensen met angst en depressie weliswaar meer symptomen van angst en depressie ontwikkelden tijdens de coronacrisis, maar niet meer dan mensen zonder (life-time) diagnoses van angst en depressie (Pan et al., 2020). In dit onderzoek zijn er ook enige aanwijzingen dat er bij mensen met een depressie tijdens de eerste golf een vermindering van de ernst van hun symptomen optrad. Onzeker is wat daarvan de oorzaak kan zijn. Enerzijds kan het volgens de onderzoekers zijn dat de rust van de lockdown deze groep goed deed, anderzijds kan er sprake zijn van (natuurlijk) herstel bij mensen met ernstige symptomen (Pan et al., 2020). Toch zal volgens de onderzoekers van het SCP de tijd moet uitwijzen of de lange duur van deze crisis uiteindelijk toch minder gunstig uitpakt voor mensen die al psychische problemen hadden. Onder meer omdat er signalen zijn dat het beroep op ggz-zorg tegen het eind van 2020 toenam (De Klerk et al., 2021). De Vries en Pols pleiten eveneens voor het kijken naar de psychische gevolgen van de coronacrisis op de langere termijn (De Vries & Pols, 2020).

3.2.6

Mentaal welbevinden van werkenden en niet-werkenden Mentaal welbevinden van niet-werkenden nam sterker af dan van werkenden door coronacrisis

Onder mensen die niet werken vonden de Klerk et al. een achteruitgang in het mentale welbevinden in juli 2020 ten opzichte van 2019. In juli had 46% van deze groep een slechte ervaren gezondheid (39% in 2019). Ook gaf 38% van de niet-werkenden aan zich somberder te voelen dan een half jaar geleden. Onder werkenden was dit 27% (De Klerk et al., 2020). Overigens was er onder werkenden, niet-werkenden en studerenden geen sprake van een achteruitgang in mentaal welbevinden gemeten met de MHI.

Mensen met flexibel of tijdelijk contract minder tevreden over eigen leven tijdens 1^e lockdown

De Klerk et al. bekeken het beloop van mentaal welbevinden onder mensen met vast werk, zelfstandigen en mensen met flexibele of tijdelijke contracten. Er was geen verschil tussen de groepen wat betreft veranderingen in ervaren gezondheid, psychisch welbevinden en eenzaamheid. Wel waren mensen met een flexibel of tijdelijk contract tijdens de 1^e lockdown minder tevreden met hun leven dan in 2019. Na de versoepeling van de maatregelen trok dit weer bij (De Klerk et al., 2020).

Groot deel thuiswerkers heeft negatieve gevoelens over thuiswerken, maar geen effect op gezondheid

Veel mensen werken sinds de coronacrisis noodgedwongen thuis. Tijdens de 1^e lockdown bleek het thuiswerken het werkplezier voor een groot deel (50%) van de thuiswerkers te verminderen. Ook na de 1^e lockdown, in juni, waren er negatieve gevoelens t.a.v. het thuiswerken. Zo bleek 50-70% van de thuiswerkers zijn/haar collega's te missen. Overigens was er in juni geen duidelijk verschil in gerapporteerde gezondheid van thuiswerkers in vergelijking met de periode vóór de coronacrisis (Hamersma et al., 2020).

3.2.7

Mentaal welbevinden van overige groepen

Mentaal welbevinden van (kwetsbare) zwangeren extra onder druk tijdens 1^e lockdown

Uit een kwalitatief onderzoek tijdens de 1^e lockdown onder zorgverleners en kwetsbare zwangere vrouwen bleek dat zorgverleners sommige problemen zagen toenemen bij hun cliënten zoals angst, stress en dwangstoornissen. Zorgverleners maakten zich vooral zorgen over de afname van sociale steun en verminderd inzicht in situaties van huiselijk geweld. De kwetsbare zwangeren gaven aan sinds de corona-uitbraak onzeker te zijn over het verloop van hun zwangerschap en rapporteerden angst en stress t.a.v. de bevalling (Van Blarikom et al., 2020). Een onderzoek naar de invloed van de coronacrisis op het psychisch welbevinden van 696 zwangere vrouwen toonde aan dat stresssymptomen toenamen tijdens de zwangerschap, terwijl er geen toename was van symptomen van depressie (zowel tijdens als na de zwangerschap) (Boekhorst et al., 2021).

Meer spanningen en stress bij kwetsbare gezinnen tijdens 1^e lockdown

Van de ouders in gezinnen met (vermoedens van) huiselijk geweld, die voor de coronacrisis al bekend waren bij hulpverleners, ervaart 12% meer spanningen en 20% meer stress tijdens de 1^e lockdown. Van de kinderen ervaart 33% meer spanningen en stress in huis maar geen van deze kinderen voelt zich onveilig. Zoals ze zelf aangeven is bij tieners de emotionele veiligheid juist verbeterd na 16 maart (begin 1^e lockdown) (Steketee et al., 2020). Professionals geven echter aan dat ze door het huidige digitale contact met de gezinnen er niet altijd zeker van zijn of zij een goed beeld hebben van de veiligheid van de gezinsleden en vooral van de kinderen (Steketee et al., 2020).

Mentaal welbevinden sekswerkers daalde tijdens 1^e lockdown en steeg weer tijdens versoepeling

Het mentaal welbevinden van sekswerkers nam tijdens de 1^e lockdown sterk af. Dit bleek uit een daling van het gemiddeld rapportcijfer dat zij zelf gaven en uit de rapportage van specifieke klachten die het merendeel van de sekswerkers rapporteerden. Tijdens de versoepeling van maatregelen nam het mentaal welzijn gemiddeld weer toe, maar was nog niet op het niveau van vóór corona. Bij een deel van de sekswerkers namen de klachten zelfs nog toe in deze periode (De Wildt et al., 2020).

Een kwart tot een derde van dak- en thuislozen had meer psychische klachten tijdens 1^e lockdown

De verschillende studies naar dak- en thuislozen tijdens de coronacrisis, laten een gemengd beeld zien waar het gaat om hun mentaal welbevinden. Het merendeel van de dak- en thuislozen gaf aan dat het redelijk goed ging met hun lichamelijke en psychische gezondheid. Een kwart tot een derde gaf aan meer psychische klachten te hebben, zoals gevoelens van onveiligheid, angst, somberheid of stress (Mennis et al., 2020). De coronacrisis had enerzijds het positieve effect dat er meer opvang werd gerealiseerd, waardoor mensen een vaste slaapplek en vaak een eigen kamer hadden. Dit is gunstig voor het herstel (De Vries & Pols, 2020; Van Burg et al., 2021). Anderzijds kwam door de coronacrisis de dagbesteding veelal stil te liggen, wat juist verveling, onzekerheid en een gebrek aan structuur in de hand werkte (De Vries & Pols, 2020; Mennis et al., 2020).

Volgens ruim de helft van de dak- en thuislozen veranderde tijdens de coronaperiode het contact met vrienden en/of familie en met mensen op straat. Dit werd meestal als negatief ervaren.

Laagopgeleiden hebben een lager mentaal welbevinden dan midden- en hoogopgeleiden, ook tijdens de coronacrisis

GGD Noord- en Oost-Gelderland onderzocht het mentaal welbevinden, op basis van meerdere uitkomstmaten, van laagopgeleiden in vergelijking met midden- en hoogopgeleiden. Al bij de start van de coronacrisis, in april 2020, waren laagopgeleiden vaker psychisch ongezond (22%) dan midden- en hoogopgeleiden (14%). In beide groepen zien we meer psychisch ongezonde mensen in de laatste periode van 2020, waarin de maatregelen strenger worden, en in de daaropvolgende 2^e lockdown. Zo was 28% van de laagopgeleiden psychisch ongezond in februari 2021 en 22% van de midden- en hoogopgeleiden.

Laagopgeleiden ervaren meer eenzaamheid en angst dan midden- en hoogopgeleiden tijdens de 1^e lockdown, tijdens de daaropvolgende periode van versoepelingen en in september 2020 toen de maatregelen weer aangescherpt werden. Stress was in beide groepen hoog in maart 2020 (36% bij laagopgeleiden en 39% bij midden- en hoogopgeleiden) en het laagst in september 2020 (28% in beide groepen) (GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020a; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020b; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021a).

Mensen met ervaring met corona hebben lager welbevinden

Mensen die iemand kennen die ernstig ziek werd of overleed door corona, rapporteerden in oktober 2020 vaker een laag psychisch welbevinden (22%) dan mensen die deze ervaring niet hebben (16%). Deze groep gaf ook vaker aan (iets) somberder te zijn geworden dan voor corona: 56%, tegen 42% van de mensen zonder deze ervaring. Ook waren zij minder hoopvol om goed de crisis door te komen. Mensen die zelf tot een risicogroep behoren om ernstig ziek te worden, hadden vaker een laag psychisch welbevinden dan mensen die niet tot een risicogroep behoren (26% tegen 14%) (De Klerk et al., 2021).

Referenties

- 113 Zelfmoordpreventie. Gespreksonderwerpen in de hulplijn van 113 zelfmoordpreventie voor en tijdens covid-19. Amsterdam: CWI, Vrije Universiteit Amsterdam, 113 zelfmoordpreventie, 2020.
- Achterberg MD, S.; Boer, O.D.; Crone, E.A. Perceived stress as mediator for longitudinal effects of the covid-19 lockdown on wellbeing of parents and children. Scientific Reports, 2021;11:2971.
- Boeije H, Leemrijse C, Zonneveld E, Van Schelven F. Infographic. Focus op naasten van mensen met thuiswonende familieleden. Onderzoek april - mei 2021. Naasten van mensen met een verstandelijke beperking in coronatijd. Utrecht: Nivel, 2021a.
- Boeije H, Van Schelven F, Verkaik R. Gevolgen van coronamaatregelen voor naasten van mensen met een verstandelijke beperking. Onderzoek naar kwaliteit van leven tijdens de tweede golf. Utrecht: Nivel, Maart 2021b.
- Boekhorst MGBM, Muskens L, Hulsbosch LP, Van Deun K, Bergink V, Pop VJM, et al. The covid-19 outbreak increases maternal stress during pregnancy, but not the risk for postpartum depression. Arch Womens Ment Health, 2021.
- CBS. Ervaren impact corona op mentale gezondheid en leefstijl. 2021a [cited; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/ervaren-impact-corona-op-mentale-gezondheid-en-leefstijl/3-mentale-gezondheid-en-corona>
- CBS. Ervaren psychische ongezondheid in 2020 gelijk aan eerdere jaren. 2021b 5-3-2021 [cited 24 augustus 2021]; Available from: https://www.cbs.nl/item?sc_itemid=1e8bf85e-c16d-4012-9233-9882729548ec&sc_lang=nl-nl
- CBS. Kwartaalcijfers ervaren gezondheid, zorggebruik en leefstijl. 2021c [cited Geraadpleegd 21 juni 2020]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2021/20/kwartaalcijfers-ervaren-gezondheid-zorggebruik-en-leefstijl>
- CBS. Mentale gezondheid in eerste helft 2021 op dieptepunt. 2021d 3 september 2021 [cited 13 september 2021]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/35/mentale-gezondheid-in-eerste-helft-2021-op-dieptepunt>
- CBS. Welzijn; tevredenheid, vertrouwen en participatie per kwartaal. 2021e 6 april 2021 [cited 24 augustus 2021]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84994NED>
- De Boer A, Hoefman R, De Klerk M, Plaisier I, De Roos S. Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen. Mantelzorgers. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 14 juli 2020.
- De Kindertelefoon. Wat kinderen bezighoudt in coronatijd. Periode 16 maart t/m 12 april 2020. Utrecht: De Kindertelefoon, 2020.
- De Kindertelefoon. Wat kinderen bezighoudt in coronatijd. Periode 14 december 2020 t/m 10 januari 2021. Utrecht: De Kindertelefoon, 2021.
- De Klerk M, Olsthoorn M, Plaisier I, Schaper J, Wagemans F. Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2021.

- De Klerk M, Plaisier I, Wagemans F. Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020.
- De Lange A, Hulsbosch L, Knispel A, Kroon H. Impact coronacrisis op mensen met ernstige psychische aandoeningen: Tweede meting. Panel psychisch gezien. Utrecht: Trimbos-Instituut, September 2020.
- De Vries D, Pols J. Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in nederland. Amsterdam: UvA, Juli 2020.
- De Wildt R, Andeweg S, Sondelijker F. De impact van de coronacrisis op sekswerk. Een onderzoek onder sekswerkers en exploitanten in hart van brabant Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2020.
- Den Ridder J, Miltenburg E, Steenvoorden E, Van der Meer T, Dekker P. Burgerperspectieven 2020 | 4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020.
- Du Long K, Verhoeven L. Brabantse monitor maatschappelijke effecten coronavirus. Resultaten meting 5. Tilburg: Het PON, 14 oktober 2020.
- Du Long K, Verhoeven L. Brabantse monitor maatschappelijke effecten coronavirus. Resultaten meting 8 - mei 2021 12 t/m 17 mei 2021: Het PON & Telos, 2021.
- Embregts PJ, van den Bogaard KJ, Frielink N, Voermans MA, Thalen M, Jahoda A. A thematic analysis into the experiences of people with a mild intellectual disability during the covid-19 lockdown period. International Journal of Developmental Disabilities, 2020;1-5.
- Engbersen G, Van Bochove M, De Boom J, Burgers J, Etienne T, Krouwel A, et al. De verdeelde samenleving. De maatschappelijke impact van covid-19 in amsterdam, den haag, rotterdam & nederland. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences & Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, December 2020.
- Engbersen G, Van Bochove M, De Boom J, Etienne T, Krouwel A, Van Lindert J, et al. De ongeduldige samenleving. De maatschappelijke impact van covid-19 in amsterdam, den haag, rotterdam & nederland. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences & Kenniswerkplaats Leefbare Wijken 2021.
- Geels ZE, Herbold JA, van den Heuvel SCJ, Janse MA, de Jongh MM, van Schoorl D, et al. Lieve mark, onderzoek naar welzijn, behoeftes en meningen van studenten tijdens de coronapandemie 2021.
- GGD Noord- en Oost-Gelderland. Kwetsbare groepen in coronatijd. Update november 2020, 2020a.
- GGD Noord- en Oost-Gelderland. Kwetsbare groepen tijdens de coronacrisis. Oktober 2020, 2020b.
- GGD Noord- en Oost-Gelderland. Resultaten coronapeiling jeugd. Onderzoek naar de impact van de coronacrisis op het welzijn en de leefstijl van de jeugd (12-18 jaar) in de regio noord- en oost-gelderland (peiling 18-29 mei 2020). GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020c.
- GGD Noord- en Oost-Gelderland. Kwetsbare groepen in coronatijd. Update februari 2021, 2021a.
- GGD Noord- en Oost-Gelderland. Resultaten coronapeiling jeugd. Onderzoek naar de impact van de coronacrisis op het welzijn en de leefstijl van de jeugd (12-18 jaar) in de regio noord- en oost-gelderland (2e coronapeiling jeugd, 8-19 maart 2021): GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021b.

- Gijzen M, Shields-Zeeman L, Kleinjan M, Kroon H, van der Roest H, Bolier L, et al. The bittersweet effects of covid-19 on mental health: Results of an online survey among a sample of the dutch population five weeks after relaxation of lockdown restrictions. *Int J Environ Res Public Health*, 2020;17.
- Hamers J, Koopmans R, Gerritsen D, Verbeek H. "Intens gelukkig dat ze weer bezoek mocht ontvangen". Ervaringen met de verruiming van de bezoeksregeling in verpleeghuizen. Maastricht/Nijmegen: Samenwerkende Academische Werkplaatsen Ouderenzorg, 8 juni 2020a.
- Hamers J, Koopmans R, Gerritsen D, Verbeek H. "Klaar voor een nieuwe golf?" monitor naar aanleiding van de verruiming van de bezoeksregeling in verpleeghuizen. Maastricht/Nijmegen: Samenwerkende Academische Werkplaatsen Ouderenzorg, 2020b.
- Hamersma M, De Haas M, Faber R. Thuiswerken en de coronacrisis. Een overzicht van studies naar de omvang, beleving en toekomstverwachting van thuiswerken in coronatijd. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid 2020.
- Harbers M, Hulshof T, Schaink R, Schrijvers C. Inventarisatie nederlandse covid-19 onderzoeken: Preventie en zorg & brede maatschappelijke vraagstukken. Rapportage nr. 9: Mentaal welbevinden. Bilthoven: RIVM, 2021.
- Ieder(in). Hoe wordt uw leven weer leefbaar? Uitkomsten van de enquête over wat mensen met een beperking of chronische ziekte nodig hebben om (ook) profijt te hebben van versoepeling van de coronamaatregelen. Utrecht: Ieder(in), 2020.
- Ikani N, Oude Voshaar R, Hendriks G-J. Praten met in plaats van over ouderen. Percepties en praktische behoeftes van ouderen met betrekking tot (versoepelde) covid-19 maatregelen. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2021.
- Kanne P, Driessen M. Corona, draagvlak, welzijn en gedrag (rapport 2020/197). Amsterdam: I&O Research/NOS, 2020.
- KansPlus en LFB. Ervaringen van mensen met een beperking en hun naasten met de versoepeling van de coronamaatregelen. Uitkomsten van een enquête over de uitwerking van en samenspraak over afspraken rond de versoepeling van de bezoeksregeling, logeren, het openstellen van de dagbesteding en vervoer.: KansPlus, LFB, Ieder(in), 2020.
- Kester J. Onderzoek: Hoe gaat het met ons in de coronacrisis. 1v opiniepanel rapport: EenVandaag, 8 september 2020.
- Knapen J, Scheffer M, Boeije H. Monitoring één tegen eenzaamheid: Eenzaamheid, participatie en sociale cohesie onder 75-plussers Utrecht: Nivel, 2021.
- Kroon H, De Lange A, Hulsbosch L, Knispel A. Hoe gaat het met mensen met ernstige psychische aandoeningen tijdens de coronacrisis? Factsheet panel psychisch gezien. Utrecht: Trimbos-Instituut, 2020.
- Leemrijse C, Boeije H, Zonneveld E, Van Schelven F. Infographic. Focus op naasten van mensen die zelfstandig wonen. Onderzoek april – mei 2021. Naasten van mensen met een verstandelijke beperking in coronatijd. Utrecht: Nivel, 2021.
- Lifelines Corona Research. Corona barometer. 2021 [cited 10 september 2021]; Available from: <https://coronabarometer.nl>

- Lodder G, Van Scheppingen M, De Caluwé E, Reitz A. Eenzaamheid voorkomen in een periode van social distancing (covid-19). Eindrapport. Tilburg/Den Haag: Tilburg University, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2020.
- Luijten M, Van Muilekom M, Teela L, Van Oers H, Terwee C, Zijlmans J, et al. The impact of lockdown during the covid-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents MedRxiv, 2020.
- Mennis E, Hobus M, De Vries M, Arts M, Kloosterman M, Van den Muijsenbergh M, et al. Covid-19 en dakloosheid: Een overzicht van cijfers en ervaringen over de impact van covid-19 op dakloze mensen in nederland. Nijmegen: Nederlandse Straatdokters Groep (NSG), afdeling eerstelijns geneeskunde Radboudumc, September 2020.
- Menting J, Van Schelven F, Boeije H. Gevolgen van de coronapandemie voor gezondheid, behandeling en zelfmanagement van mensen met een chronische ziekte. Utrecht: Nivel, 2020.
- MIND. Wat betekent corona voor u? Peilingen van de invloed van corona op het leven van psychisch kwetsbare mensen en hun naasten. Eerste peiling 24 maart-7 april 2020. Amersfoort: MIND, Mei 2020.
- MIND. Wat zijn de gevolgen van de lockdown voor jou? Zesde peiling van de invloed van corona op het leven van psychisch kwetsbare mensen en hun naasten. Zesde peiling 17 februari tot 4 maart 2021. Amersfoort: MIND, 14 April 2021.
- Nijboer C. Veerkracht tijdens corona. Amersfoort: MIND, 5 oktober 2020.
- Pan K, Kok A, Eikelenboom M, Horsfall M, Jörg F, Luteijn R, et al. The mental health impact of the covid-19 pandemic on people with and without depressive, anxiety, or obsessive-compulsive disorders: A longitudinal study of three dutch case-control cohorts. . The Lancet Psychiatry, 2020.
- Plaisier I, Wagemans F, De Klerk M. Welbevinden ten tijde van corona. Actualisatie van bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit oktober 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 4 december 2020.
- RIVM. Trendbreuk bij interviewcohort: Minder optimistisch, minder vertrouwen. 2020 [cited 3 maart 2021]; Available from: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/trendbreuk-bij-interviewcohort-minder-optimistisch-minder-vertrouwen>
- RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en. Gedragswetenschappelijk onderzoek naar percepties, gedrag en welzijn van burgers tijdens de corona pandemie: Een dynamic cohort en interview studie. Welbevinden en leefstijl tijdens de coronacrisis. 2021 [cited 26 augustus 2021]; Available from: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/maatregelen-welbevinden/welbevinden-en-leefstijl>
- Rusinovic K, Theisens H, Engbersen G, De Boom J, Van Wensveen P. Berichten uit een stille stad. De maatschappelijke impact van covid-19 in den haag. Den Haag: De Haagse Hogeschool, 2020.
- Senhorst G, Hellweg K. Resultaten van de enquête onder zelfregie- en herstelinitiatieven over de gevolgen van de coronacrisis: MIND 2021.
- Smits C, Kolste R, Wolters T. De corona-ervaringen van mantelzorgers met een migratieachtergrond die zorgen voor naasten met dementie. Utrecht: Pharos, Expertisecentrum Gezondheidsverschillen, Oktober 2020.

- Snel E, de Boom J, Engbersen G. Sociaal kapitaal. Als bescherming tegen de mentale gevolgen van covid-19. Working papers. Maatschappelijke impact covid-19, nr. 3, 2021.
- Sociaal Planbureau Groningen. Corona - zorg en gezondheid. 2021 8 februari [cited 22 februari 2020]; Available from: <https://sociaalplanbureau Groningen.nl/corona/>
- Steinmetz S, Stolte E, Van der Roest H, De Vries D, Van Tilburg T. Het leven van ouderen in juni 2020, direct na de 'lockdown' van maart-mei. Amsterdam/Utrecht: UVA, Vrije Universiteit Amsterdam, Trimbos-Instituut, 30 november 2020.
- Steketee M, De Wildt R, Compagner M, Van der Hoff M, Tierolf B. Kwetsbare gezinnen in tijden van corona. Wat is de impact van de coronacrisis op kwetsbare gezinnen en de hulp die zij nodig hebben. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, juni 2020.
- Struijs S. De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de covid-19 pandemie. De eerste voorlopige data uit het caring universities consortium. , 2020.
- Ter Berg J, Schothorst Y. Burgerperspectieven: Het perspectief van jongeren. Amsterdam: Kantar, 2020.
- Van Blarikom E, Robertus J, De Kok B, Bijma H. Being pregnant during the first wave of the coronavirus pandemic: Experiences and responses of vulnerable pregnant women and their caregivers in the netherlands. Amsterdam/Rotterdam: Universiteit van Amsterdam, Erasmus MC, 2020.
- Van Burg E, Kateb S, Kroon D, Ruehle R. Kwetsbaar in amsterdam: Effecten covid-19 en hulpverlening aan kwetsbare groepen. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, Januari 2021.
- Van der Roest H, Prins M, Steinmetz S, Stolte E, Van Tilburg T, Van der Velden C, et al. De impact van de versoepeling van het bezoekverbod op bewoners van verpleeghuizen en woonzorgcentra. Een vergelijking tussen mei en juni/juli. Amsterdam/Utrecht: Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, Trimbos-Instituut, 30 november 2020a.
- Van der Roest H, Prins M, Steinmetz S, Stolte E, Van Tilburg T, Van der Velden C, et al. De impact van sociale isolatie onder bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen ten tijde van het nieuwe coronavirus. Utrecht/Amsterdam: Trimbos-Instituut, Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, 25 juni 2020b.
- Van der Velden P, Contino C, Das M, Van Loon P, Bosmans M. Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the covid-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors. J Affect Disord, 2020;1:540-8.
- Van der Velden P, Hyland P, Contino C, Von Gaudecker H, Muffels R, Das M. Anxiety and depression symptoms, the recovery from symptoms, and loneliness before and after the covid-19 outbreak among the general population: Findings from a dutch population-based longitudinal study. PLoS ONE, 2021a;16.
- Van der Velden P, Marchand M, Das M, Muffels R, Bosmans M. The prevalence, incidence and risk factors of mental health problems and mental health services use before and 9 months after the covid-19 outbreak among the general dutch population. A 3-wave prospective study. medRxiv, 2021b:2021.02.27.21251952.

- Van Lindert J, Van Heck I, Etienne T, Kutiyski Y, Krouwel A. Hoe gaat 't met de gelderlander. Monitor welbevinden gelderland 2021 deel 1 - iedereen doet mee. Onderzoek door kieskompas in opdracht van provincie gelderland.: Provincie Gelderland, 2021.
- Van Lindert J, Van Heck L, Etienne T, Kutiyski Y, Krouwel A. Impact van het coronavirus (covid-19) op het sociale welzijn van gelderlanders - achtste wave. : Kieskompas, 2020.
- van Maurik IS, Bakker ED, van den Buuse S, Gillissen F, van de Beek M, Lemstra E, et al. Psychosocial effects of corona measures on patients with dementia, mild cognitive impairment and subjective cognitive decline. *Front Psychiatry*, 2020;11:585686.
- Van Schelven F, Verkaik R, Boeije H. Kwaliteit van leven van naasten van mensen met een verstandelijke beperking tijdens de coronacrisis. Utrecht: Nivel, Augustus 2020.
- van Tilburg TG, Steinmetz S, Stolte E, van der Roest H, de Vries DH. Loneliness and mental health during the covid-19 pandemic: A study among dutch older adults. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci*, 2021;76:e249-e55.
- VGN. Jongeren met een beperking na corona. Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, 2021.
- [www.113.nl](https://www.113.nl/actueel/cans-duiding-januari-geen-toename-suicides). Cans duiding januari: Geen toename in suicides. 2021a 21 januari 2021 [cited 24 augustus 2021]; Available from: <https://www.113.nl/actueel/cans-duiding-januari-geen-toename-suicides>
- [www.113.nl](https://www.113.nl/actueel/geen-toename-totaal-aantal-suicides-tm-mei-2021). Geen toename in totaal aantal suicides t/m mei 2021. 2021b 9 juni 2021 [cited 24 augustus 2021]; Available from: <https://www.113.nl/actueel/geen-toename-totaal-aantal-suicides-tm-mei-2021>
- Zijlmans J, Teela L, van Ewijk H, Klip H, van der Mheen, M., Ruisch HP, T. J. . Mental and social health of children and adolescents with pre-existing mental or somatic problems during the covid-19 pandemic lockdown. . *Frontiers in psychiatry*, 2021;12.
- Zwier D, Van de Werfhorst H, Bol T, Geven S. De overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs tijdens de covid-19 pandemie: De ervaringen van leerlingen. Amsterdam: Amsterdam Centre for Inequality Studies; Universiteit van Amsterdam, Januari 2021.

Bijlage 1 Tabel 1 Resultaten algemene bevolking

Tabel 1 Samenvatting resultaten mentaal welbevinden algemene bevolking

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Van der Velden et al., 2020 N=3.983	17% milde tot ernstige symptomen van angst en depressiviteit (mrt en nov) 20% weinig of geen emotionele sociale steun (mrt)	17% milde tot ernstige symptomen van angst en depressiviteit (mrt) 20% weinig of geen emotionele sociale steun (mrt)				
Van der Velden et al., 2021a N=4.084	16,8% matig tot hoge niveaus van angst- en depressiesymptomen (nov) 18,4% emotioneel eenzaam (okt) 1,7% sociaal eenzaam (okt) 4,1% sociaal en emotioneel eenzaam (okt) 75,8% weinig eenzame gevoelens (okt)	17,2% matig tot hoge niveaus van angst- en depressiesymptomen (mrt)	15,3% matig tot hoge niveaus van angst- en depressiesymptomen (juni) 24,8% emotioneel eenzaam (juni) 1,6% sociaal eenzaam (juni) 3,5% sociaal en emotioneel eenzaam (juni) 70,1% weinig eenzame gevoelens (juni).			

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Lifelines Corona Research, 2021 N=30.000		Rapportcijfer kwaliteit van leven 7,3 (april) Slaaproblemen 23% (mrt) Piekeren 17% (mrt) Gespannen 20% (mrt) Prikkelbaar 11,2% (mrt) Lusteloos 5,8% (mrt) Moeite met concentreren 7,0% (mrt) Somber 3,6% (mrt) Eenzaam/alleen voelen 3,6% (mrt)	Rapportcijfer kwaliteit van leven 7,7 (juli) Slaaproblemen 16% (juli) Piekeren 8% (juli) Gespannen 11% (juli) Prikkelbaar 6,3% (juli) Lusteloos 3,2% (juli) Moeite met concentreren 4,3% (juli)	Rapportcijfer kwaliteit van leven 7,7 (aug), 7,3 (okt -nov) Slaaproblemen 20% (okt) -> 19% (nov) Piekeren 11% (okt) -> 9% (nov) Gespannen 15% (okt) -> 13% (nov) Prikkelbaar 8,6% (okt) - 7,7% (nov) Lusteloos 4,5%(okt) - 4,6% (nov) Moeite met concentreren 5,6% (okt) -> 5,3% (nov) Somber 3,3% (nov) Eenzaam/alleen voelen 3,3% (nov)	Rapportcijfer kwaliteit van leven 6,9 (jan), 7,1 (mrt), 7,3 (apr) Slaaproblemen 20% (jan), 21% (mrt), 18% (apr) Piekeren 11% (jan), 11% (mrt), 9% (apr) Gespannen 14% (jan), 15% (mrt), 13% (apr) Prikkelbaar 8,9% (jan), 9,7% (mrt), 8,0% (apr) Lusteloos 5,9% (jan), 6,8% (mrt), 4,8% (apr)	Rapportcijfer kwaliteit van leven 7,6 (jun). Slaaproblemen 21% (jun) Piekeren 9% (mei-juni) Gespannen 13% (mei), 12% (jun) Prikkelbaar 8,4% (mei), 7,7% (jun) Lusteloos 5,0% (mei), 4,4% (jun) Moeite met concentreren 5,7% (mei), 5,6% (jun) Somber 3,1% (mei), 2,6% (jun)

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			Somber 2,4% (juli) Eenzaam/alleen voelen 2,2% (juli)		Moeite met concentreren 5,8% (jan), 6,6% (mrt), 5,5% (apr) Somber 3,9% (jan), 4,5% (mrt), 3,1% (apr) Eenzaam/alleen voelen 3,9% (jan), 4,2% (mrt), 3,1% (apr)	Eenzaam/alleen voelen 2,8% (mei), 2,4% (jun)
RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021 N varieert per ronde, 40.000 – 65.000 respondenten		Rapportcijfer eigen leven 7,0 17-24 apr (zeer) goed ervaren gezondheid 84% psychisch gezond 86% 17-24 apr	Rapportcijfer eigen leven 7,2 7-12 mei 7,3 27 mei - 1 jun 7,4 17-21 juni 7,6 8-12 juli (zeer) goed ervaren gezondheid 83% 7-12 mei 83% 27 mei - 1 jun 83% 17-21 juni	Rapportcijfer eigen leven 7,4 19-23 aug 7,3 30 sep - 4 okt 7,1 11-15 nov (zeer) goed ervaren gezondheid 83% 19-23 aug 83% 30 sep - 4 okt 82% 11-15 nov	Rapportcijfer eigen leven 7,1 30 dec - 3 jan 6,9 10-14 feb 6,9 24-28 mrt (zeer) goed ervaren gezondheid 82% 30 dec - 3 jan	Rapportcijfer eigen leven 7,2 5-9 mei 7,5 16-20 juni 7,5 28 juli - 1 aug (zeer) goed ervaren gezondheid 82% 5-9 mei

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
		enigszins tm sterk eenzaam 69% 17-24 apr goede ervaren kwaliteit sociale contacten 64% 17-24 apr	84% 8-12 juli psychisch gezond 86% 7-12 mei 87% 27 mei – 1 jun 88% 17-21 juni 90% 8-12 juli enigszins tm sterk eenzaam 65% 7-12 mei 59% 27 mei – 1 jun 52% 17-21 juni 47% 8-12 juli goede ervaren kwaliteit sociale contacten 55% 7-12 mei 56% 27 mei – 1 jun 61% 17-21 juni 66% 8-12 juli mist het om vrienden/familie in het echt te zien	psychisch gezond 88% 19-23 aug 86% 30 sep – 4 okt 85% 11-15 nov (heel) vaak angstig 5% 11-15 nov (heel) vaak gestresst 15% 11-15 nov (heel) vaak problemen met slapen 17% 11-15 nov enigszins tm sterk eenzaam 48% 19-23 aug	82% 10-14 feb 82% 24-28 mrt psychisch gezond 85% 30 dec – 3 jan 83% 10-14 feb 83% 24-28 mrt (heel) vaak angstig 5% 30 dec – 3 jan 5% 10-14 feb 5% 24-28 mrt (heel) vaak gestresst 13% 30 dec – 3 jan 15% 10-14 feb 15% 24-28 mrt	83% 16-20 juni 83% 28 juli – 1 aug psychisch gezond 85% 5-9 mei 88% 16-20 juni 89% 28 juli – 1 aug (heel) vaak angstig 5% 5-9 mei 3% 16-20 juni 3% 28 juli – 1 aug (heel) vaak gestresst 12% 5-9 mei 10% 16-20 juni 9% 28 juli – 1 aug

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			80% 7-12 mei 75% 27 mei - 1 jun 63% 17-21 juni 50% 8-12 juli	52% 30 sep - 4 okt 60% 11-15 nov goede ervaren kwaliteit sociale contacten 61% 19-23 aug 57% 30 sep - 4 okt 55% 11-15 nov mist het om vrienden/familie in het echt te zien 54% 19-23 aug 63% 30 sep - 4 okt 71% 11-15 nov	 (heel) vaak problemen met slapen 18% 30 dec - 3 jan 18% 10-14 feb 17% 24-28 mrt enigszins tm sterk eenzaam 61% 30 dec - 3 jan 67% 10-14 feb 64% 24-28 mrt goede ervaren kwaliteit sociale contacten 58% 30 dec - 3 jan 51% 10-14 feb 52% 24-28 mrt	(heel) vaak problemen met slapen 16% 5-9 mei 15% 16-20 juni 15% 28 juli - 1 aug enigszins tm sterk eenzaam 59% 5-9 mei 47% 16-20 juni 45% 28 juli - 1 aug goede ervaren kwaliteit sociale contacten 59% 5-9 mei 69% 16-20 juni 70% 28 juli - 1 aug

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
					mist het om vrienden/familie in het echt te zien 72% 30 dec - 3 jan 80% 10-14 feb 78% 24-28 mrt	mist het om vrienden/familie in het echt te zien 71% 5-9 mei 53% 16-20 juni 40% 28 juli - 1 aug
De Klerk et al., 2020; Plaisier et al., 2020 N=2000 De Klerk et al., 2021 N = 5000	Cijfer tevredenheid met het leven 7,3 (2019). 19% matige of slechte ervaren gezondheid (2019). Psychisch welbevinden 17% laag psychisch welbevinden (2019). Eenzaamheid 12% sterk eenzaam (2019). 29% matig eenzaam (2019). 21% emotioneel eenzaam (2019)		Cijfer tevredenheid met het leven 7,2 (mei) Cijfer tevredenheid met het leven 7,3 (juli) 19% matige of slechte ervaren gezondheid (juli) Psychisch welbevinden 19% laag psychisch welbevinden (MHI-5) (juli)	Cijfer tevredenheid met het leven 7,2 (oktober) Psychisch welbevinden (MHI-5) 18% laag psychisch welbevinden (oktober)		

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
	+/- 33% sociaal eenzaam		29% somberder dan voor de crisis (juli). 24% maakte zich zorgen om zijn eigen gezondheid of die van een dierbare (juli) Eenzaamheid 15% sterk eenzaam (juli) 33% matig eenzaam (juli) 29% emotioneel eenzaam (juli) +/- 33% sociaal eenzaam (juli)	17% laag psychisch welbevinden (november) 46% somberder dan voor de crisis (oktober) 72% is hoopvol om de crisis goed door te komen (oktober)		
Du Long & Verhoeven, 2020 Du Long & Verhoeven, 2021		Rapportcijfer tevredenheid met het leven 7,1 (begin april) Psychische gezondheid	Rapportcijfer tevredenheid met het leven 7,1 (half juni)	Rapportcijfer tevredenheid met het leven 7,1 (begin okt)	Psychische gezondheid 38% bezorgd (medio feb 2021)	Psychische gezondheid 31% bezorgd (medio mei 2021)

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
N=2000		63% bezorgd (begin april) 37% rustig (begin april) 40% machteloos (begin april) 12% gefrustreerd (begin april) 21% gespannen/gestresst (begin april) 16% verdrietig (begin april) Eenzaamheid 10% (begin april) voelt zich meestal of vrijwel altijd eenzaam of alleen	Psychische gezondheid 37% bezorgd (half juni) 53% rustig (half juni) 20% machteloos (half juni) 14% gefrustreerd (half juni) 15% gespannen/gestresst (half juni) 7% verdrietig (half juni) Eenzaamheid 7% (half juni) voelt zich meestal of vrijwel altijd eenzaam of alleen	Psychische gezondheid 49% bezorgd (begin okt) 41% bezorgd (eind nov/begin dec 2020) 37% rustig (begin okt) 42% rustig (eind nov/begin dec 2020) 29% machteloos (begin okt) 28% machteloos (eind nov/begin dec 2020) 22% gefrustreerd (begin okt) 20% gefrustreerd (eind nov/begin dec 2020) 15% gespannen/gestresst (begin okt) 16% gespannen/gestresst	40% rustig (medio feb 2021) 32% machteloos (medio feb 2021) 27% gefrustreerd (medio feb 2021) 20% gespannen/gestresst (medio feb 2021) 14% verdrietig (medio feb 2021) Eenzaamheid 12% voelt zich meestal of vrijwel altijd eenzaam of alleen (medio feb 2021) 25% voelt zich eenzamer dan 2 maanden geleden (medio feb 2021)	49% rustig (medio mei 2021) 22% machteloos (medio mei 2021) 21% gefrustreerd (medio mei 2021) 16% gespannen/gestresst (medio mei 2021) 9% verdrietig (medio mei 2021) Eenzaamheid 10% voelt zich meestal of vrijwel altijd eenzaam of alleen (medio mei 2021) 14% voelt zich eenzamer dan 2 maanden

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
				t (eind nov/begin dec 2020) 11% verdrietig (begin okt) 12% verdrietig (eind nov/begin dec 2020) Eenzaamheid 8% voelt zich meestal of vrijwel altijd eenzaam of alleen (begin okt) 9% voelt zich meestal of vrijwel altijd eenzaam of alleen (eind nov/begin dec 2020) 18% voelt zich eenzamer dan 2 maanden geleden (begin okt) 16% voelt zich eenzamer dan 2 maanden geleden (eind nov/begin dec 2020)		geleden (medio mei 2021)

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Sociaal Planbureau Groningen, 2021 N= 3500		Psychische gezondheid: 25% voelde zich vaker somber dan normaal (april). Eenzaamheid: 23% voelde zich vaker eenzaam dan normaal (april) Sociale contacten: 71% sprak veel minder mensen dan voorheen (april). 59% gaf aan dat het sociale leven in de eigen buurt vrijwel stil ligt (april). Angst voor besmetting: 48% is bang om besmet te raken met het coronavirus (april) 44% is bang om anderen te besmetten (april)		Eenzaamheid: 20% voelt zich door 'corona' vaker eenzaam (nov). Sociale contacten: 81% ervaart belangrijke negatieve gevolgen voor sociale leven en contacten (nov) Angst voor besmetting: 37% is bang om besmet te raken met het coronavirus (nov) 38% is bang om anderen te besmetten (nov)		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Engbersen et al., 2020 N=25.000 (landelijke steekproef)		Psychische gezondheid (april): 24% is vaker angstig door corona 26% is vaker gestresst door corona 24% is vaker nerveus 26% is vaker licht geraakt 30% vindt het moeilijker zich te ontspannen 26% heeft het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken Dreiging corona (april): 34% ziet coronavirus als bedreiging voor zichzelf 36% ziet coronavirus als bedreiging voor vrienden 61% ziet coronavirus als bedreiging voor familie	Psychische gezondheid (juli): 16% is vaker angstig door corona 22% is vaker gestresst door corona 18% is vaker nerveus 25% is vaker licht geraakt 23% vindt het moeilijker zich te ontspannen 26% heeft het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken Dreiging corona (juli): 25% ziet coronavirus als bedreiging voor zichzelf 24% ziet coronavirus als bedreiging voor vrienden	Psychische gezondheid (nov): 22% is vaker angstig door corona 30% is vaker gestresst door corona 24% is vaker nerveus 31% is vaker licht geraakt 31% vindt het moeilijker zich te ontspannen 38% heeft het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken Dreiging corona (nov): 32% ziet coronavirus als bedreiging voor zichzelf 33% ziet coronavirus als bedreiging voor vrienden	Psychische gezondheid (mrt '21): 21% is vaker angstig door corona 32% is vaker gestresst door corona 25% is vaker nerveus 31% is vaker licht geraakt 36% vindt het moeilijker zich te ontspannen 47% heeft het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken Dreiging corona (mrt '21): 27% ziet coronavirus als bedreiging voor zichzelf 27% ziet coronavirus als bedreiging voor vrienden	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			44% ziet coronavirus als bedreiging voor familie	54% ziet coronavirus als bedreiging voor familie	47% ziet coronavirus als bedreiging voor familie	
Van Lindert et al., 2020 N= 1 ^e meting: 4.515 2 ^e meting: 4.397 3 ^e meting: 3.418 4 ^e meting: 3.288 5 ^e meting: 3.113 6 ^e meting: 3.376 7 ^e meting: 2.998 8 ^e meting: 3.069		Bedreiging coronavirus (Gelderlanders, medio april) Voor eigen gezondheid: vier op de tien Voor vrienden: vier op de tien Voor familie: ± 60% Mentale gezondheid (Gelderlanders, medio april): Vaker eenzaam: drie op de tien (eind april) Vaker geïrriteerd: drie op de tien Niets om naar uit te kijken: drie op de tien Vaker gestrest: een derde	Bedreiging coronavirus (Gelderlanders, medio juni) Voor eigen gezondheid: twee op de tien Voor vrienden: twee op de tien Voor familie: een derde Mentale gezondheid (Gelderlanders, eind juni): Vaker eenzaam: een kwart Vaker geïrriteerd: een kwart Niets om naar uit te kijken: een kwart	Bedreiging coronavirus (Gelderlanders, begin december) Voor eigen gezondheid: Een kwart Voor vrienden: drie op de tien Voor familie: ± 45% Mentale gezondheid (Gelderlanders, begin dec): Vaker eenzaam: bijna drie op de tien Vaker geïrriteerd: drie op de tien Niets om naar uit te kijken: vier op de tien		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			Vaker gestrest: een zesde	Vaker gestrest: bijna drie op de tien		
Lodder et al., 2020 N= 2009 (deelnemers LISS-panel)	Eenzaamheid: Gemiddeld 1.31 op schaal van 3 (okt)	Eenzaamheid: Gemiddeld 1.36 op schaal van 3 (mei) Ongeveer helft ervaart geen verschil in hoeveelheid en kwaliteit van sociaal contact t.o.v. vóór corona				
Den Ridder et al., 2020 N = 1.294 (LISS-panel)		Een ruime meerderheid (62%) maakte zich in april (tamelijk of heel) veel zorgen over het coronavirus. De zorgen gingen vooral over gezondheid (van kwetsbare groepen) en economie (recessie en werkloosheid), slechts weinig zorgen gingen over de eigen gezondheid of eigen financiën	In juli zagen we ongeveer hetzelfde als in april (geen % bekend) De zorgen hadden nog steeds vooral betrekking op de gezondheid en economie in het algemeen. Er kwamen daarnaast ook zorgen op over een tweede golf en over gebrekkige naleving van de	In oktober maakte 56% zich zorgen over het coronavirus. Wel zijn de zorgen over gezondheid en economie weer prominenter aanwezig dan in de zomer. Bij gezondheidszorgen valt op dat mensen zich nu ook iets vaker zorgen maken over dat ze zelf besmet raken		

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			coronamaatregelen door anderen.	87% geeft een voldoende voor de eigen gezondheid. 46% van de mensen voelt zich somberder dan voor de crisis In oktober zegt 21% het gevoel te hebben dat ze weinig grip hebben op hun eigen toekomst, 52% zegt wel grip te hebben. Dit is sinds april onveranderd en ook niet anders dan voor de coronacrisis.		
Van der Velden et al., 2021b N=4.064	November-December 2019 Prevalentie: 17% heeft matige tot ernstige angst- en depressie gevoelens 6,5% heeft ernstige angst- en depressiegevoelens 21% heeft slaapproblemen 32% heeft last van vermoeidheid 4,6% gebruikt medicijnen voor angst en/of depressie			November-December 2020 Prevalentie: 17% heeft matige tot ernstige angst- en depressie gevoelens 6,3% heeft ernstige angst- en depressiegevoelens		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei–augustus 2021)						
	5,0% gebruikt medicijnen voor slaapproblemen 8,5% maakte gebruik van psychische hulp Incidentie: 9% matig tot ernstige angst- en depressie gevoelens 3,7% ernstige angst- en depressiegevoelens 4% slaapproblemen 4% vermoeidheid			21% heeft slaapproblemen 31% heeft last van vermoeidheid 4,8% gebruikt medicijnen voor angst en/of depressie 5,1% gebruikt medicijnen voor slaapproblemen 7,8% maakte gebruik van psychische hulp Incidentie: 8% matig tot ernstige angst- en depressie gevoelens 3,3% ernstige angst- en depressiegevoelens 3% slaapproblemen 3% vermoeidheid								
CBS, 2021b CBS, 2021c; CBS, 2021d Gezondheidsenquête N=9.500	Psychisch ongezond (%): 2019 <table><tr><td>kwartaal 1</td><td>11,8</td></tr><tr><td>Kwartaal 2</td><td>11,7</td></tr><tr><td>Kwartaal 3</td><td>11,1</td></tr></table>	kwartaal 1	11,8	Kwartaal 2	11,7	Kwartaal 3	11,1	Psychisch ongezond: Kwartaal 2: 11,8%	Psychisch ongezond: Kwartaal 3: 11,3%	Psychisch ongezond: Kwartaal 4: 12,5%	Psychisch ongezond: Kwartaal 1: 15,2%	Psychisch ongezond: Kwartaal 2: 15,5
kwartaal 1	11,8											
Kwartaal 2	11,7											
Kwartaal 3	11,1											

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei– augustus 2021)
Voorlopige cijfers	Kwartaal 4 12,0 2020 Kwartaal 1 12,0					
CBS, 2021c Gezondheidsen quête N=9.500 Voorlopige cijfers	Ervaren gezondheid goed of zeer goed (%) 2019 Kwartaal 1 78,5 Kwartaal 2 77,8 Kwartaal 3 79,7 Kwartaal 4 78,0 2020 Kwartaal 1 80,0	Ervaren gezondheid goed of zeer goed (%) Kwartaal 2: 81,7 Ervaren gezondheid goed of zeer goed	Ervaren gezondheid goed of zeer goed (%) Kwartaal 3: 83,4	Ervaren gezondheid goed of zeer goed (%) Kwartaal 4: 80,7	Ervaren gezondheid goed of zeer goed (%) Kwartaal 1: 82,2	
Gijzen et al., 2020 N=1519 volwassenen (18 jaar en ouder)			Mentale gezondheid vergeleken met periode vóór de crisis: 80% hetzelfde 6% minder goed 15% beter Positieve gevolgen ervaren van coronacrisis			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			(‘positief welbevinden’) 58% Suïcidale gedachten: 10%			
CBS, 2021e Sociale samenhang en welzijn N= 7.836 (18 jaar en ouder)	Tevreden met het leven 2020 Kwartaal 1: 86,3%	Tevreden met het leven 2020 Kwartaal 2: 85,2%	Tevreden met het leven 2020 Kwartaal 3: 84,0%	Tevreden met het leven 2020 Kwartaal 4: 83,7%		
Kanne & Driessen, 2020 N = 2000		Eenzamer dan voor de crisis 24% (april)	Eenzamer dan voor de crisis 31% (mei) 34% (juni)	Eenzamer dan voor de crisis 37% (nov)		
Van Lindert et al., 2021 N = 3258 Gelderlanders	feb '20 Gemiddelde geluksscore 7,4		jun '20 Gemiddelde geluksscore 7,6 jun '20 • Tevredenheid over sociale leven 75%	okt '20 Gemiddelde geluksscore 7,4 okt '20 • Tevredenheid over sociale leven 69%	april '21 Gemiddelde geluksscore 7,5 april '21 • Tevredenheid over sociale leven 65%	

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020 – april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei–augustus 2021)
			• Tevreden over psychische gezondheid 77% • Tevreden over lichamelijke gezondheid 63%	• Tevreden over psychische gezondheid 71% • Tevreden over lichamelijke gezondheid 59%	• Tevreden over psychische gezondheid 71% • Tevreden over lichamelijke gezondheid 60%	

Bijlage 2 Tabellen 2.1 t/m 2.12 Resultaten specifieke doelgroepen**Tabel 2.1 Samenvatting mentaal welbevinden jongeren en jongvolwassenen**

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei – augustus 2021)
Jongeren en jongvolwassenen						
De Klerk et al., 2020 N=2000 (totaal 16 jaar en ouder)	33% 16-tot 24-jarigen emotioneel eenzaam (2019)		27% 16-tot 24-jarigen emotioneel eenzaam (juli). % sterk en matig eenzame 16-tot 24-jarigen (juli) gedaald tov 2019	Tussen juli en oktober 2020 was de daling in tevredenheid met het leven het grootst onder 16- tot 24-jarigen en 35- tot 44-jarigen, terwijl deze onder 65-plussers stabiel bleef.		
Du Long & Verhoeven, 2020 N= ±2000 per meting (totaal 18 jaar en ouder)				De groep 18-29-jarigen die zich meestal eenzaam voelt, is groter geworden ten opzichte van de vorige meting in juni en is ook groter dan gemiddeld (13% tegenover 7% gemiddeld) (okt).		

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei – augustus 2021)
				Vooraf 18-29-jarigen (26%) geven vaker aan zich eenzamer te voelen dan vóór de zomer en dit % is hoger dan gemiddeld (18%) (okt)		
Sociaal Planbureau Groningen, 2021 April: N= 3.733 (totaal 18 jaar en ouder) November: N=3.417 (totaal 18 jaar en ouder)	Psychische klachten: 36% 18 t/m 34-jarigen beperkt in dagelijkse activiteiten door psychische klachten/pers problemen (2019)	Eenzaamheid: 35% 18 t/m 34-jarigen voelt zich vaker eenzaam (april)		Eenzaamheid: 32% 18 t/m 34-jarigen voelt zich vaker eenzaam (nov) Psychische klachten: 44% 18 t/m 34-jarigen beperk in dagelijkse activiteiten door psychische klachten/pers problemen (nov)		
Luijten et al., 2020 N = 844 8-18-jarigen tijdens corona N= 2401 8-18-jarigen vóór corona	Dec 2017-juli 2018 8,6% sterke angst 6,1% slaapproblemen 8,2% depressieve symptomen 5,5% boosheid	10 april – 5 mei 16,7% sterke angst 11,5% slaapproblemen 7,1% depressieve symptomen 3,7% boosheid 1,7% slechte globale gezondheid				

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei – augustus 2021)
	4,6% slechte globale gezondheid					
Den Ridder et al., 2020; Ter Berg & Schothorst, 2020 N = 14 jongeren tussen 18-25 jaar (betreft kwalitatief onderzoek)				Jongeren (18-25 jaar) maken zich geen zorgen over de eigen gezondheid, maar wel dat ze anderen (ouders) kunnen besmetten. Jongeren (18-25 jaar) ervaren minder motivatie voor studie door online onderwijs. Het sociale leven van jongeren (18-25 jaar) is enorm ingeperkt. Dit heeft invloed op hun stemming, omdat ze het face-to-face contact missen.		
Kester, 2020 N=25.000 (totaal)		In april had 31% van de jongeren tot 35 jaar stress, kampte 19% met vermoeidheidsklachten en was 26% eenzaam.		Jongeren tot 35 jaar lijden mentaal onder de crisis: 74% zegt tot nu toe last te hebben		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei – augustus 2021)
				(gehad) van mentale klachten. Meest voorkomende klachten onder jongeren zijn stress (40%), eenzaamheid (38%) en aanhoudende vermoeidheid (36%).		
RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021 Jongeren 16-24 jaar N varieert per ronde: 40.000 tot 65.000 respondenten (16 jaar en ouder) ⁵		Rapportcijfer eigen leven 6,6 17-24 apr (zeer) goed ervaren gezondheid 89% 17-24 apr psychisch gezond 73% 17-24 apr enigszins t/m sterk eenzaam 74% 17-24 apr	Rapportcijfer eigen leven 6,6 7-12 mei 6,7 27 mei - 1 jun 6,9 17-21 juni 7,3 8-12 juli (zeer) goed ervaren gezondheid 87% 7-12 mei 89% 27 mei - 1 jun 87% 17-21 juni 91% 8-12 juli	Rapportcijfer eigen leven 6,8 19-23 aug 6,7 30 sep - 4 okt 6,3 11-15 nov (zeer) goed ervaren gezondheid 87% 19-23 aug 85% 30 sep - 4 okt 86% 11-15 nov	Rapportcijfer eigen leven 6,4 30 dec - 3 jan 5,9 10-14 feb 5,9 24-28 mrt	Rapportcijfer eigen leven 6,4 5-9 mei 6,9 16-20 juni 7,0 28 juli - 1 aug

⁵ In de leeftijdsgroep 16-24 jaar gaat het om enkele honderden deelnemers per ronde.

		goede ervaren kwaliteit sociale contacten 56% 17- 24 apr	psychisch gezond 68% 7-12 mei 67% 27 mei - 1 jun 68% 17-21 juni 81% 8-12 juli enigszins t/m sterk eenzaam 75% 7-12 mei 68% 27 mei - 1 jun 64% 17-21 juni 54% 8-12 juli goede ervaren kwaliteit sociale contacten 50% 7-12 mei 51% 27 mei - 1 jun 55% 17-21 juni 64% 8-12 juli mist het om vrienden/familie in het echt te zien 90% 7-12 mei 84% 27 mei - 1 jun 74% 17-21 juni 62% 8-12 juli	psychisch gezond 68% 19-23 aug 63% 30 sep - 4 okt 54% 11-15 nov (heel) vaak angstig 18% 11-15 nov (heel) vaak gestresst 50% 11-15 nov (heel) vaak problemen met slapen 28% 11-15 nov enigszins t/m sterk eenzaam 64% 19-23 aug 68% 30 sep - 4 okt 76% 11-15 nov goede ervaren kwaliteit sociale contacten 53% 19-23 aug 45% 30 sep - 4 okt 39% 11-15 nov	(zeer) goed ervaren gezondheid 88% 30 dec - 3 jan 86% 10-14 feb 87% 24-28 mrt psychisch gezond 62% 30 dec - 3 jan 49% 10-14 feb 54% 24-28 mrt (heel) vaak angstig 18% 30 dec - 3 jan 21% 10-14 feb 20% 24-28 mrt (heel) vaak gestresst	(zeer) goed ervaren gezondheid 86% 5-9 mei 87% 16-20 juni 86% 28 juli - 1 aug psychisch gezond 62% 5-9 mei 70% 16-20 juni 74% 28 juli - 1 aug (heel) vaak angstig 16% 5-9 mei 14% 16-20 juni 12% 28 juli - 1 aug (heel) vaak gestresst 44% 5-9 mei
--	--	---	---	--	--	--

				mist het om vrienden/familie in het echt te zien 72% 19-23 aug 73% 30 sep - 4 okt 83% 11-15 no	40% 30 dec - 3 jan 50% 10-14 feb 54% 24-28 mrt (heel) vaak problemen met slapen 32% 30 dec - 3 jan 37% 10-14 feb 35% 24-28 mrt enigszins t/m sterk eenzaam 77% 30 dec - 3 jan 80% 10-14 feb 81% 24-28 mrt goede ervaren kwaliteit sociale contacten 44% 30 dec - 3 jan 31% 10-14 feb	40% 16-20 juni 35% 28 juli - 1 aug (heel) vaak problemen met slapen 26% 5-9 mei 28% 16-20 juni 26% 28 juli - 1 aug enigszins t/m sterk eenzaam 76% 5-9 mei 61% 16-20 juni 59% 28 juli - 1 aug goede ervaren kwaliteit sociale contacten 47% 5-9 mei 61% 16-20 juni 60% 28 juli - 1 aug
--	--	--	--	---	---	--

					38% 24-28 mrt mist het om vrienden/familie in het echt te zien 84% 30 dec - 3 jan 90% 10-14 feb 89% 24-28 mrt	mist het om vrienden/familie in het echt te zien 84% 5-9 mei 72% 16-20 juni 61% 28 juli - 1 aug
Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
CBS, 2021b CBS, 2021c; CBS, 2021d Gezondheidsenquête N=9.500 Voorlopige cijfers	Psychisch ongezond 2019 Kwartaal 1: 10,2% 12-18 jaar 12,6% 18-25 jaar Kwartaal 2: 6,7% 12-18 jaar 15,3% 18-25 jaar Kwartaal 3: 5,2% 12-18 jaar 11,9% 18-25 jaar Kwartaal 4: 10,4% 12-18 jaar 11,2% 18-25 jaar	Psychisch ongezond Kwartaal 2: 8,4% 12-18 jaar 15,4% 18-25 jaar	Psychisch ongezond Kwartaal 3: 3,8% 12-18 jaar 15,3% 18-25 jaar	Psychisch ongezond Kwartaal 4: 10,3% 12-18 jaar 12,9% 18-25 jaar	Psychisch ongezond Kwartaal 1: 13,2% 12-18 jaar 26,6% 18-25 jaar	Psychisch ongezond Kwartaal 2: 13,3% 12-18 jaar 23,8% 18-25 jaar

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
	2020 Kwartaal 1: 6,1% 12-18 jaar 11,6% 18-25 jaar					
Kanne & Driessen, 2020 N=2.000 panelleden van 18 jaar en ouder		49% jongeren (18-24 jaar) is eenzamer dan voor de crisis (april)	55% jongeren (18-24 jaar) is eenzamer dan voor de crisis (mei)	69% jongeren (18-24 jaar) is eenzamer dan voor de crisis (nov)		
Van der Velden et al., 2021b N= 4.064 panelleden van 18 jaar of ouder	November-december 2019: Onder 18-34-jarigen had: 20,7% angst symptomen 14,8% slaapproblemen			November- december 2020: Onder 18-34-jarigen had: 22,3% angst symptomen 14,6% slaapproblemen 3,4% gebruikte medicijnen voor angst en depressie		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
	2,9% gebruikte medicijnen voor angst en depressie					
Zwier et al., 2021 N=583 jongeren die tijdens de COVID- 19 pandemie overgingen van de basisschool naar het voorgezet onderwijs	Begin 2020: Eenzaamheidscore iets boven de 1,2 op een schaal van 1 tot 4.	Ruim 20% zag hun vrienden nooit of minder dan een keer per maand in het echt, 50% zag ze wekelijks tot dagelijks. Meer dan 60% videobelde wekelijks tot dagelijks. Meer dan 90% gebruikte wekelijks tot dagelijks chatt en whatsapp. Schoolsluiting:Eenzaa mheidscore rond de 1,2 op een schaal van 1 tot 4 (eind 2020 retrospectief gerapporteerd).		Eind 2020: Eenzaamheidscore iets onder de 1,2 op een schaal van 1 tot 4.		
GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021b N= 7209 jongeren 12-18 jaar	Najaar 2019: 87% voelt zich (zeer) gelukkig		18-29 mei 2020: 92% geeft leven een voldoende Rapportcijfer eigen leven: 7,3		8-19 maart 2021: 82% geeft leven een voldoende	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
			31% slaapt minder goed dan voor de coronacrisis 72% heeft last van de coronacrisis		Rapportcijfer eigen leven: 6,6 53% voelt zich (zeer) gelukkig 26% maakt zich (zeer) vaak zorgen 7% is (zeer) vaak bang te 36% ervaart (zeer) vaak stress 22% voelt zich onzeker Ong. 20% voelt zich (zeer) vaak eenzaam. 35% heeft (bijna) nooit iets om naar uit te kijken 28% heeft niet goed geslapen in de 4 weken voorafgaand aan het onderzoek 86% heeft last van de coronacrisis.	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020c N= 4071 jongeren 12-18 jaar			18- 29 mei 2020 Rapportcijfer eigen leven = 7,3 In vergelijking met voor de coronacrisis: 58% heeft minder om naar uit te kijken 27% voelt zich vaker gestrest 22% voelt zich vaker eenzaam 6% is vaker bang Het meest missen jongeren afspreken met vrienden (78%), uitjes (69%), sportclub, vereniging, of school (38%), naar school gaan (36%) en afspreken met familie (36%).			

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020a; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020b; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2021a Cijfers voor jongvolwassenen van 18-27 jaar		April '20: 23% psychisch ongezond (MHI-5) Maart '20: 42% voelt zich gestrest Maart '20: 26% voelt zich eenzaam April '20: 31% voelt zich eenzaam Door coronacrisis bezorgd over: Werk: 11% (maart) en 21% (april) Inkomen: 17% (maart) en 31% (april) Toekomst: 55% (maart) en 59% (april)	Juni '20 23% psychisch ongezond (MHI-5) Juni '20: 40% voelt zich gestrest Juni '20: 35% voelt zich eenzaam Door coronacrisis bezorgd over: Werk: 26% (juni) Inkomen: 31% (juni) Toekomst: 66% (juni)	Sept '20 35% psychisch ongezond (MHI-5) Nov '20: 42% psychisch ongezond Sept '20 : 28% slaapt slechter door corona Nov '20: 28% slaapt slechter door corona Sept '20: 47% voelt zich gestrest Sept '20: 30% voelt zich eenzaam Nov '20: 38% voelt zich eenzaam Door coronacrisis bezorgd over: Werk: 15% (sept) Inkomen: 23% (sept) Toekomst: 67% (sept)	Feb '21: 44% psychisch ongezond 39% slaapt slechter door corona Feb '21 46% voelt zich eenzaam	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
De Kindertelefoon, 2020; De Kindertelefoon, 2021	Aantal gesprekken per dag over: Depressie: 13	Emotionele problemen op 4^e plek van meest voorkomende gespreksonderwerpen Aantal gesprekken per dag over: Zelfdoding: 16 Eenzaamheid: 6 Depressie: 14 Half april: toename van 20% van gesprekken die gaan over mentale problemen, zoals angsten en nachtmerries, zelfdoding, automutilatie en eetstoornis.			Emotionele problemen op 2^e plek van meest voorkomende gespreksonderwerpen Aantal gesprekken per dag over: Zelfdoding: 21 (+31%) Eenzaamheid: 8 (+31%) Depressie: 16 (+16%) Toename van 21% van aantal gesprekken over emotionele problemen t.o.v. 1^e lockdown.	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
Achterberg, 2021 N=151 kinderen van 10-13 jaar		Daling in externaliserend gedrag (hyperactiviteit, gedragsproblemen) vergeleken met 2017 en 2018; geen verschil met 2016 en 2019. Geen verschil in internaliserend gedrag (problemen met leeftijdsgenoten, emotionele problemen) vergeleken met 2016, 2017, 2018 en 2019. 21% van de kinderen heeft in de afgelopen 2 weken stress ervaren.				
Studenten in MBO, HBO en WO						
De Klerk et al., 2021 N= 5000	2019 één op de vier studenten is psychisch ongezond (MHI-5)			November: één op de drie studenten is psychisch ongezond (MHI-5)		

Referentie	Vóór corona (2019)	1e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei – augustus 2021
Geels et al., 2021 2 enquêtes onder studenten: 1)N=4.231 2)N=1.254		23 maart t/m 19 mei Enquête 1: 32% beoordeelt welzijn met 4 of lager	19 mei t/m 28 sept Enquête 1: 2% beoordeelt welzijn met 4 of lager	15 okt t/m 17 nov Enquête 1: 33% beoordeelt welzijn met 4 of lager		
		Enquête 2: 31% beoordeelt welzijn met 4 of lager	Tijdens de periode van versoepelingen lag het welzijn gemiddeld 2.5 punten hoger dan tijdens de 1e lockdown en de 2e golf in okt-nov (op een schaal van 1 tot 10). Enquête 2: 5% beoordeelt welzijn met 4 of lager Tijdens de periode van versoepelingen lag het welzijn gemiddeld 2 punten hoger dan tijdens de 1e lockdown en de 2e	Het welzijn ligt 0.2 punt lager dan tijdens de 1e lockdown. Enquête 2 (25 nov – 10 dec): 32% beoordeelt welzijn met 4 of lager Het welzijn ligt 0.1 punt lager dan tijdens 1e lockdown		

			golf in nov-dec (op een schaal van 1 tot 10).			
--	--	--	---	--	--	--

Tabel 2.2 Samenvatting mentaal welbevinden ouderen

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
Ouderen						
De Vries & Pols, 2020; Van der Roest et al., 2020a; Van der Roest et al., 2020b N= Mei: 193 bewoners, 1609 familieleden, 811 medewerkers Juni: 69 bewoners, 775 familieleden en 324 medewerkers		77% van de bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen voelt zich matig tot zeer sterk eenzaam. Bijna de helft van de bewoners vond dat hun gezondheid achteruit was gegaan in vergelijking met voor het bezoekverbod. 43% van de medewerkers en evenzoveel familieleden vonden dat de gezondheid van bewoners achteruit was gegaan.	72% van de bewoners voelt zich matig tot zeer sterk eenzaam. 55% van de bewoners was psychisch ongezond, hetzelfde % als tijdens het bezoekverbod in mei. Minder medewerkers dan in mei meldden een toename in ernst van probleemgedrag van depressie, prikkelbaarheid, angst en agitatie.			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
		Een toename in de ernst van depressie, angst en prikkelbaarheid van bewoners op een afdeling werd door meer dan 60% van de medewerkers in de directe zorg gemeld.	Op een schaal van 0-10 rapporteerden bewoners een verbeterde kwaliteit van leven (gemiddelde 6,4) ten opzichte van mei (gemiddelde 5,0). Ook familieleden (5,4 tov 4,8) en zorgmedewerkers (6,6 tov 5,6) laten een verbetering zien voor de bewoners. De scores zijn echter nog niet op hetzelfde niveau als voordat de pandemie uitbrak.			
De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020 N= Mei: 1.697 Juni: 1.716		De mentale gezondheid van zelfstandig wonende ouderen was goed; 78% zei zich in de afgelopen maand (april-mei) vaak, meestal, of voortdurend 'gelukkig' te voelen en 86% voelde zich 'kalm en rustig'.	Situatie van zelfstandig wonende ouderen in Nederland stabiel gebleven of zelfs verbeterd. Ouderen zijn minder bezorgd en ze zijn ook minder bang ziek te worden.			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
		24% van de ouderen gaf aan eenzaam te zijn. In vergelijking met gegevens van voor de coronacrisis, nam vooral emotionele eenzaamheid toe. Heel veel ouderen deden iets tegen het sociaal isolement en eenzaamheid, vooral contact zoeken op 1,5 meter (86%), via sociale media en beeldbellen (72%) en afleiding zoeken (zoals fietsen, tuinieren, tv kijken).	Zowel de sociale als de emotionele eenzaamheid is licht gedaald ten opzichte van mei. Het niveau is echter nog niet terug naar de tijden van vóór de COVID, in het bijzonder voor emotionele eenzaamheid. Geestelijke gezondheid bleef stabiel en op een vrij hoog niveau (gemiddeld 5 op een schaal van 1-6). In mei (8%) en juni (7%) meldde de ondervraagden dat ze niet de benodigde hulp kregen op specifiek gebied (zoals mentale gezondheid). Bij de groep ondervraagden die meldden minder contact te hebben met familie en/of vrienden bleef het			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
			aandeel in juni gelijk aan dat in mei (40%). Van de mensen die nog steeds last hebben van minder contact, zegt 30% eenzaam te zijn tegenover 19% van de rest van de ondervraagden.			
De Klerk et al., 2020 N=2000	16% 75-plussers emotioneel eenzaam (2019)		37% 75-plussers emotioneel eenzaam (juli 2020)			
Sociaal Planbureau Groningen, 2021 N= 3500		15% 65-plussers voel zich vaker eenzaam (april)		12% 65-plussers voelt zich vaker eenzaam (november)		
De Vries & Pols, 2020 N= 244 interviews + (2619 & 1697) vragenlijsten verdeeld over 8 subgroepen.		Verschillende ouderen hebben aangegeven dat ze merken dat hun gezondheid achteruitgaat doordat ze veel thuis zitten en weinig beweging krijgen, i.v.m. het sluiten				

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
		van de dagbesteding. Veel ouderen zijn bang om in deze tijd te sterven, omdat zij weten dat familie er op dit moment niet bij zal kunnen zijn en zij geen goed afscheid kunnen nemen.				
Kester, 2020 N=25.000				Van de 65-plussers zegt 48 procent één of meerdere mentale klachten te hebben (ervaren) sinds de coronacrisis (sept).		
Hamers et al., 2020a; Hamers et al., 2020b N = 43 vragenlijsten van verpleeghuislocaties (bezoek per 25 mei toegestaan); N= 25 vragenlijsten van verpleeghuizen (bezoek per 11		Welbevinden: Veel naasten en medewerkers geven aan dat het bezoekverbod een negatieve impact heeft gehad op het welbevinden van de bewoners van verpleeghuizen.	Drie weken na de versoepeling is de impact van het bezoek op het welbevinden van bewoners overwegend positief.	Nog steeds positieve effecten van versoepelingen op het welbevinden. 45% van de verpleeghuislocaties rapporteert een positievere stemming ten opzichte van de periode met het bezoekverbod tijdens de 1^e lockdown. Naar schatting komt 1 op de 5 naasten minder		

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
mei toegestaan); Dieptemonitoring bij 5 locaties: 46 vragenlijsten en 154 diepte-interviews (Hamers et al, 2020a) N = 63 vragenlijsten (Hamers et al, 2020b)				vaak op bezoek dan voor het algehele bezoekverbod.		
Kanne & Driessen, 2020 N=2000		22% ouderen 65+ is eenzamer dan voor de crisis (april)	25% ouderen 65+ is eenzamer dan voor de crisis (mei)	32% ouderen 65+ is eenzamer dan voor de crisis (nov)		
Knapen et al., 2021 N = 350 (2019) N = 303 (2020)	Voorjaar van 2019: 49% van de ouderen met een lichamelijke beperking was (matig of sterk) eenzaam. 34% was matig eenzaam	Voorjaar 2020: 62% van de ouderen met een lichamelijke beperking was (matig of sterk) eenzaam 43% was matig eenzaam Het aantal ouderen dat zich matig eenzaam voelde is significant toegenomen maar	April tot juni 2020: 28% van de ouderen met een lichamelijke beperking voelt zich eenzamer door het coronavirus. 31% van de ouderen met een lichamelijke beperking maakt zich zorgen over de gevolgen voor hun sociale leven.			

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
		dat geldt niet voor het percentage dat zich sterk eenzaam voelde. Ook emotionele eenzaamheid is significant gestegen, terwijl sociale eenzaamheid is gelijk gebleven.				
RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2021 Ouderen van 70 jaar en ouder N varieert per ronde 40.000 tot 65.000 respondenten (16 jaar en ouder)		Rapportcijfer eigen leven 7,3 17-24 apr (zeer) goed ervaren gezondheid 80% 17-24 apr psychisch gezond 92% 17-24 apr	Rapportcijfer eigen leven 7,4 7-12 mei 7,5 27 mei - 1 jun 7,6 17-21 juni 7,7 8-12 juli (zeer) goed ervaren gezondheid 80% 7-12 mei 80% 27 mei - 1 jun 80% 17-21 juni 81% 8-12 juli psychisch gezond 93% 7-12 mei 93% 27 mei - 1 jun 93% 17-21 juni	Rapportcijfer eigen leven 7,6 19-23 aug 7,5 30 sep - 4 okt 7,5 11-15 nov (zeer) goed ervaren gezondheid 81% 19-23 aug 80% 30 sep - 4 okt 80% 11-15 nov psychisch gezond 93% 19-23 aug 93% 30 sep - 4 okt 93% 11-15 nov (heel) vaak angstig	Rapportcijfer eigen leven 7,3 30 dec - 3 jan 7,2 10-14 feb 7,3 24-28 mrt (zeer) goed ervaren gezondheid 80% 30 dec - 3 jan 80% 10-14 feb 80% 24-28 mrt	Rapportcijfer eigen leven 7,5 5-9 mei 7,7 16-20 juni 7,6 28 juli - 1 aug (zeer) goed ervaren gezondheid 81% 5-9 mei 82% 16-20 juni 81% 28 juli - 1 aug

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
			94% 8-12 juli	2% 11-15 nov (heel) vaak gestresst 3% 11-15 nov (heel) vaak problemen met slapen 11% 11-15 nov enigszins t/m sterk eenzaam 53% 19-23 aug 55% 30 sep - 4 okt 63% 11-15 nov	psychisch gezond 92% 30 dec - 3 jan 92% 10-14 feb 92% 24-28 mrt (heel) vaak angstig 3% 30 dec - 3 jan 2% 10-14 feb 2% 24-28 mrt (heel) vaak gestresst 4% 30 dec - 3 jan 4% 10-14 feb 4% 24-28 mrt	psychisch gezond 93% 5-9 mei 93% 16-20 juni 93% 28 juli - 1 aug (heel) vaak angstig 2% 5-9 mei 2% 16-20 juni 1% 28 juli - 1 aug (heel) vaak gestresst 3% 5-9 mei 3% 16-20 juni 2% 28 juli - 1 aug (heel) vaak problemen met slapen 11% 5-9 mei 10% 16-20 juni 11% 28 juli - 1 aug
		enigszins t/m sterk eenzaam 74% 17-24 apr	enigszins t/m sterk eenzaam 70% 7-12 mei 63% 27 mei - 1 jun 58% 17-21 juni 54% 8-12 juli	goede ervaren kwaliteit sociale contacten 65% 19-23 aug 63% 30 sep - 4 okt 64% 11-15 nov		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
		goede ervaren kwaliteit sociale contacten 73% 17-24 apr	goede ervaren kwaliteit sociale contacten 62% 7-12 mei 62% 27 mei - 1 jun 63% 17-21 juni 68% 8-12 juli mist het om vrienden/familie in het echt te zien 78% 7-12 mei 72% 27 mei - 1 jun 64% 17-21 juni 51% 8-12 juli	mist het om vrienden/familie in het echt te zien 53% 19-23 aug 60% 30 sep - 4 okt 69% 11-15 nov	(heel) vaak problemen met slapen 13% 30 dec - 3 jan 13% 10-14 feb 11% 24-28 mrt enigszins /tm sterk eenzaam 65% 30 dec - 3 jan 69% 10-14 feb 64% 24-28 mrt goede ervaren kwaliteit sociale contacten 66% 30 dec - 3 jan 63% 10-14 feb 63% 24-28 mrt	enigszins tm sterk eenzaam 59% 5-9 mei 48% 16-20 juni enigszins t/m sterk eenzaam 46% 28 juli - 1 aug goede ervaren kwaliteit sociale contacten 68% 5-9 mei 76% 16-20 juni 76% 28 juli - 1 aug mist het om vrienden/familie in het echt te zien 69% 5-9 mei 50% 16-20 juni

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
					mist het om vrienden/familie in het echt te zien 70% 30 dec - 3 jan 78% 10-14 feb 74% 24-28 mrt	36% 28 juli - 1 aug
CBS, 2021d Ouderen van 65 jaar en ouder N=10.000 volwassenen	Psychisch ongezond 2019 1e kwartaal 12,8% 2e kwartaal 8,5% 3e kwartaal 9,5% 4e kwartaal 8,8% 2020 1e kwartaal 9,8%	Psychisch ongezond Kwartaal 2 2020 9,3%	Psychisch ongezond Kwartaal 3 2020 9,7%	Psychisch ongezond Kwartaal 4 2020 10,2%	Psychisch ongezond Kwartaal 1 2021 9,6%	Psychisch ongezond Kwartaal 2 2021 12,6%
Ikani et al., 2021					Zelfrapportage 65+	

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
Kwantitatief onderzoek (half december 2020-half januari 2021) N= 391 respondenten van 65 jaar en ouder.					79,8% geen tot weinig depressieve klachten 84,9% geen tot weinig angstklachten 91,6% geen tot weinig stressklachten 9,2% milde depressieve klachten 10% milde angstklachten 3,1% milde stressklachten 11% matige of verhoogde depressieve klachten 5,1% matige of verhoogde angstklachten 5,4% matige of verhoogde stressklachten 78,9% kan zich goed bezig houden met	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
					dagelijkse activiteiten en bezigheden 84,8% van de ouderen haalt plezier uit dagelijkse bezigheden 82% mist fysiek contact 72,3% kan in deze tijd met iemand praten wanneer dit nodig is 14,1% heeft niemand om mee te praten wanneer zij niet lekker in hun vel zitten.	

Tabel 2.3 Samenvatting mentaal welbevinden mensen met chronische ziekte en/of een beperking

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
Mensen met een chronische ziekte en/of een beperking						

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
Ieder(in), 2020 N= 2129 (van wie 81% met chronische ziekte en/of beperking en 19% naasten)	Tevredenheid met het leven algemeen: - Gemiddeld rapportcijfer: 7,4 - Onvoldoende: 9% Tevredenheid met het leven van mensen met een <i>verstandelijke beperking</i>: - Gemiddeld rapportcijfer: 7,9 - Onvoldoende: 4%	Tevredenheid met het leven algemeen: - Gemiddeld rapportcijfer: 5,8 - Onvoldoende: 38% 33% ervaart verlies van grip op eigen leven. Tevredenheid met het leven van mensen met een <i>verstandelijke beperking</i>: - Gemiddeld rapportcijfer: 5,6 - Onvoldoende: 45% Psychische gezondheid: Aantal mensen dat toename van stress/psychische				

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
		klachten ervaart, is gestegen van 38% (april) naar 41% (eind mei). Eenzaamheid: Aantal mensen dat toename van eenzaamheidsgevoelens ervaart, is gestegen van 40% (april) naar 45% (eind mei). Het missen van contact met naaste familie en geliefden wordt als probleem het meest (bijna 60%) genoemd, gevolgd door de zorgen en angst voor besmetting (50%).				
Mensen met een verstandelijke beperking						
De Vries & Pols, 2020 N= 244 interviews + (2619 & 1697) vragenlijsten		Mensen met een verstandelijke beperking ervaren veel last en bedreiging van de onduidelijkheden omtrent	De meeste respondenten die in het eerste gesprek al aangaven gestrest of angstig te worden van de			

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
verdeeld over 8 subgroepen.		coronamaatregelen. De angst en onzekerheid die deze onduidelijkheid bij de respondenten teweeg heeft gebracht zijn bij de meesten verergerd door het wegvallen van hun dagelijkse routines	situatie waren dat na 1 juni nog veel erger.			
Van Schelven et al., 2020 N= 266 naasten van mensen met verstandelijke beperking Boeije et al., 2021b Vragenlijst 19 oktober tot 9 november 2020: N = 332 naasten van mensen met een verstandelijke beperking, Verdiepende interviews: N = 10		Welzijn naaste Volgens 49% van de naasten is de kwaliteit van leven van hun familielid met verstandelijke beperking verslechterd. Volgens 43% is er weinig veranderd en is bij 6% de kwaliteit van leven iets verbeterd.		Welzijn naaste De coronacrisis heeft volgens 61% van de naasten geen invloed gehad op het welzijn van hun familielid. 30% meent dat het slechter gaat en 6% merkt juist verbetering. 3% weet niet of de coronacrisis invloed heeft op het welzijn van hun familielid. 58% van de naasten oordeelt goed of heel goed over het welzijn van hun familielid in de maand voorafgaand aan het invullen van		

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
				de vragenlijst. Volgens 9% is het welzijn juist (heel) slecht. De rest (33%) zit daar tussenin en oordeelt niet goed, maar ook niet slecht. Contact met naaste 22% van naasten had dagelijks contact met hun familielid in de maand voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst. 50% had wekelijks contact en 15% minder dan één keer per week. Een enkeling zegt dat ze geen contact heeft gehad. 76% van alle naasten lukte het om hun familielid te laten zien dat ze om hem of haar geven. 53% kon ook plezier hebben met hun familielid en 51% kon hem of haar geruststellen. Bij 4-6% van de naasten lukte dit niet.		

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
				Een vergelijking met eerdere metingen in juni 2020 en augustus-november 2019 zijn er geen verschillen in de mate waarin het naasten lukt om op deze drie manieren contact te hebben met hun familielid.		
Boeije et al., 2021a Vragenlijst april-mei 2021: N=267 naasten van een familielid met een verstandelijke beperking. Leemrijse et al., 2021 Vragenlijst april-mei 2021: N=267 naasten van een familielid met een verstandelijke beperking.					[April – mei 2021] Naasten (N=23) beoordelen het welbevinden van hun (thuiswonende) familielid als volgt: Goed: 46% Slecht: 4% Neutraal: 50% Naasten (N=29) beoordelen het welbevinden van hun (zelfstandig wonende) familielid als volgt: Goed: 42% Slecht: 12%	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
					Neutraal: 47% Alle deelnemers gezamenlijk beoordelen het welbevinden van hun familielid als volgt: Goed: 59% Slecht: 7% Neutraal: 34% Het welbevinden van bijna een derde van de mensen met een verstandelijke beperking die zelfstandig wonen is door corona verslechterd volgens naasten.	
KansPlus en LFB, 2020 N = 580 naasten, 67 mensen met een verstandelijke beperking		53% van de mensen met een verstandelijke beperking hebben het als erg vervelend ervaren dat ze geen of weinig bezoek	67% van de mensen met een verstandelijke beperking geeft aan dat het goed met ze gaat. 15% geeft aan dat het hetzelfde met			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
		mochten ontvangen. 21% had hier geen moeite mee. 66% van de mensen met een verstandelijke beperking vond het in meer of mindere mate vervelend dat de dagbesteding of werk was uitgevallen. 14% vond het niet vervelend.	hen gaat als voor de coronacrisis. 90% van de mensen met een verstandelijke beperking kan zich goed vermaken. 80 % heeft voldoende contacten.			
Embregts et al., 2020 Eerste lockdown maart 2020: Herhaalde interviews met 6 mensen meteen (licht) verstandelijke beperking.		Deelnemers missen het contact met anderen. Sommigen hebben behoefte aan structuur omdat dit helpt tegen teveel piekeren. Anderen ervaren rust en meer regie door meer thuis te zijn. Coronamaatregelen zijn moeilijk te				

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
		begrijpen, dit zorgt voor angst en stress.				
Jongeren met een beperking						
VGN, 2021 Kwalitatief onderzoek 14 juni t/m 6 juli 2021. Interviews met - 30 jongeren met een chronische aandoening of beperking, - 5 experts jongerendo mein						Jongeren met een beperking voelden zich eenzaam gedurende de coronaperiode. Sociale contacten en bezigheden vielen weg. Er werd meer gepiekerd, sommigen kregen angst- of paniekaanvallen, of raakten gedeprimeerd. Vooraf jongeren met gezondheidsrisico's waren angstig om zelf corona te krijgen De rust van de thuis/online schoolcultuur en

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
						hierdoor wegvallen van prikkels is voor veel jongeren met een beperking van meerwaarde.
Mensen met een chronische ziekte						
Menting et al., 2020 N = 1.134 mensen met een chronische ziekte		Ervaren gezondheid 83% van de mensen met een chronische ziekte merkten geen veranderingen in hun gezondheid op. Bij 14% is de gezondheid verslechterd. Psychisch welbevinden: 19% maakt zich zorgen over hun mentale gezondheid. 72% is op zijn hoede door het virus. 32% voelt zich onrustig. Ongeveer 25% voelt zich onzeker,				

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
		gespannen, angstig of somber. Eenzaamheid: 28% maakt zich zorgen om hun sociale leven.				
Jongeren met een chronische ziekte						
Zijlmans et al., 2021 N=90 8-18-jarigen somatische problemen N= 249 8-18-jarigen met mentale problemen N = 844 8-18-jarigen Algemene bevolking		[april-mei 2020] Jongeren met mentale problemen scoren het laagst op mentale- en sociale gezondheid, jongeren met somatische klachten scoren op beide aspecten het hoogst, de jongeren uit de algemene populatie scoort ertussenin. Jongeren met somatische problematiek rapporteren (m.u.v. globale gezondheid) de				

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
		minste problemen op mentale en sociale gezondheid (relaties met peers, angst, depressieve symptomen, boosheid en slaapgerelateerde problemen). Jongeren met mentale problemen rapporteerden meer problemen dan jongeren uit de algemene bevolking op alle gemeten aspecten, m.u.v. angst en relaties met peers. Een negatieve verandering in de werksituatie van een ouder werd significant geassocieerd met meer angst, depressieve symptomen,				

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
		boosheid en slaapgerelateerde stoornissen. Het hebben van een ouder met een COVID19 geïnfecteerde vriend of familielid werd geassocieerd met een hogere score op angst. Jongeren uit de algemene bevolking noemden verveling als gevolg van de coronamaatregelen. Alleen jongeren met mentale problemen rapporteerden dat de (steeds veranderende) maatregelen hen boos, verdrietig en onzeker stemden.				
Mensen met Alzheimer						
van Maurik et al., 2020			Ervaren van sociale isolatie:			

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
Vragenlijst tussen 28 april en 13 juli 2020 N=389 patiënten van Alzheimer center Amsterdam (121 symptomatisch en 268 cognitief normaal) N=147 mantelzorgers van symptomatische patiënten			35% van de symptomatische patiënten 25% van de cognitief normale patiënten Zorgen over snellere cognitieve achteruitgang: 53% van de mantelzorgers 44% van de symptomatische patiënten 14% van de cognitief normale patiënten Rapporteren van toename van psychologische symptomen. 48% van de mantelzorgers 46% van de symptomatische patiënten 38% van de cognitief normale			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
			Rapporteren van een toename van gedragsproblemen Door 76% van de mantelzorgers Rapporteren toename apathie: 54% mantelzorgers 40% symptomatische patiënten 22% cognitief normale patiënten Verandering in slaapgedrag 48% mantelzorgers 37% symptomatische patiënten 25% cognitief normale patiënten Rapporteren toename repetitief gedrag 34% mantelzorgers			

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen mei-augustus 2021
			Rapporteren toename agressie: 30% mantelzorgers.			

Tabel 2.4 Samenvatting mentaal welbevinden mantelzorgers en naasten

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
Mantelzorgers						
Smits et al., 2020 N= 5 respondenten (4 tot 8 interviews per respondent)		Mantelzorgers van patiënten met dementie ervaren stress, angst voor besmetting, eenzaamheid en verdriet omdat ze hun naaste met dementie niet in levende lijve konden zien.				
De Klerk et al., 2020 N=2000			Mantelzorgers hadden in juli 2020 niet vaker een beter of slechter welbevinden dan in de periode 2015-2019.			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
Sociaal Planbureau Groningen, 2021 N= 3500		Belasting mantelzorgers: 24% van de mantelzorgers geeft aan dat de mantelzorgtaken zwaarder zijn geworden (april).		Belasting mantelzorgers: 22% van de mantelzorgers zegt dat taken alleen in negatieve zin zijn veranderd (nov)		
Naasten						
Van Schelven et al., 2020 N = 266 naasten van mensen met een chronische ziekte en/of beperking Boeije et al., 2021b Vragenlijst okt - nov 2020: N = 332 naasten van mensen met een verstandelijke beperking,		Tevredenheid met het leven: 75% vindt kwaliteit van leven (heel) goed, 4% vindt deze (heel) slecht. Naasten zijn niet anders gaan denken over hun kwaliteit van leven door de coronacrisis. Psychisch welbevinden:		Tevredenheid met het leven (okt-nov 2020): 76% vindt kwaliteit van leven (heel) goed, 2% vindt deze (heel) slecht. 22% oordeelt neutraal. Kwaliteit van leven is niet veranderd ten opzichte van juni 2020 en augustus-november 2019.	Tevredenheid met het leven (april-mei 2021): 80% vindt kwaliteit van leven (heel) goed, 3% vindt deze slecht en 17% oordeelt neutraal. De kwaliteit van leven van naasten van een thuiswonend familielid is vaker slecht (11%) dan van mensen met	

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen mei-augustus 2021
Leemrijse et al., 2021 Boeije et al., 2021a Vragenlijst april – mei 2021 N = 267 naasten van mensen met verstandelijke beperking, waarvan n=23 met thuiswonend familielid en n=29 met zelfstandig wonend familielid		62% van de naasten kunnen ontspannen. 56% maakt zich niet de hele tijd zorgen om hun naaste met beperking. Ruim een kwart van de naasten vindt het zorgen voor hun familielid zwaar tijdens de coronacrisis. Dit is niet anders dan in 2019.		71% vindt zijn leven betekenisvol 52% kan zich concentreren 64% voelt zich veilig	een familielid dat zelfstandig woont (6%). 41% van naasten met een zelfstandig wonend familielid met verstandelijke beperking geeft meer zorg dan voor corona, maar naasten hebben geen behoefte aan extra ondersteuning.	
KansPlus en LFB, 2020 N = 580 naasten, 67 mensen met verstandelijke beperking			60% van de naasten geeft aan dat het goed met hen gaat, ongeacht of de persoon met een beperking bij hen in huis woont of niet.			

Tabel 2.5 Samenvatting mentaal welbevinden mensen met psychische problemen

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Hulpvragers 113 zelfmoordpreventie						
113 Zelfmoordpreventie, 2020 N=8.589 chatgesprekken waarvan 3.410 gesprekken tijdens de coronacrisis		Toename gespreksonderwerpen periode 24 maart-1 juni 2020 tov periode tot 24 maart Totaal: thuissituatie (+31%). negatieve emoties ervaren (+13%) politie betrokken bij een onveilige situatie (+18%). Mannen: paniek en angstgevoelens (+24%) crisisdienst (+43%). Jongere hulpvragers: negatieve emoties (+22%) geen vertrouwen in zichzelf of een ander meer te hebben (+15%). Oudere hulpvragers:				

		problemen met medicatie of alcohol (+9%) wegleggen van middelen in de keuken waarmee ze				
Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepling maatregelen (mei-augustus 2021)
		zelfmoord kunnen plegen (+11%). Alleenwonende hulpvragers zelfmoordplannen (+52%) zelfmoordgedachten (+27%) geen energie meer hebben (+70%).				
www.113.nl, 2021a; www.113.nl, 2021b			Sinds juli 2020 is er wel een toename in het aantal contacten met 113 Zelfmoordpreventie.	Over de periode maart 2020 tot en met december 2020 is er geen toename van het totaal aantal suïcides in Nederland geconstateerd. Vanaf oktober 2020 is het aantal contacten met 113 Zelfmoordpreventie nog meer toegenomen.	Over de periode maart 2020 tot en met mei 2021 is er geen toename van het totaal aantal suïcides in Nederland geconstateerd. Het aantal jongeren tot 30 jaar dat door zelfdoding stierf in januari en februari 2021 is hoger dan in dezelfde maanden in eerdere jaren.	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
GGZ cliënten						
Nijboer, 2020 N= 10 interviews met GGZ professionals			Direct na de (eerste) coronagolf: De veerkracht bij veel mensen met een psychische kwetsbaarheid is onderschat. Minder sprake van (zelf)stigmatisering.			
MIND, 2020 MIND, 2021 N= 6 ^e peiling: 1.062 5 ^e peiling: 804 4 ^e peiling: 932 3 ^e peiling: 357 2 ^e peiling: 1.162 1 ^e peiling: 1.046		Bijna 65% van de mensen die al psychische klachten ervaarden vóór de uitbraak van het Corona-virus zien hun klachten toenemen. Drie op de vier familieleden en naasten van mensen met psychische problemen geeft aan zich machteloos te voelen en 86% maakt zich grote zorgen voor het welzijn van de client.	Eén op de drie personen heeft last van toegenomen klachten door: extra prikkels, de toegenomen druk, angst voor besmetting en stress. Een op de drie merkt positieve gevolgen op hun psychisch welbevinden door: terugkerende contact met familie en/of vrienden.	Toename psychische klachten: 3 op 4 mensen ervaren negatieve gevolgen. 1 op 10 ervaart positieve gevolgen (zoals meer rust, minder prikkels).	[17 feb - 4 maart 2021] 69% is (heel) negatief over het ervaren welbevinden. Eenzaamheid is het vaakst genoemde probleem. 11% meldt positieve gevolgen. O.a. door minder prikkels en verplichtingen en meer rust,	

					saamhorigheid en behulpzaamheid. Deelnemers tot 31 jaar worden het	
Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
					hardst getroffen. 81% van de deelnemers tot 31 jaar ervaart negatieve psychische gevolgen van de lockdown (69% gemiddeld in alle leeftijdsgroepen). 84% ervaart negatieve gevolgen voor de sociale contacten (73% gemiddeld in alle leeftijdsgroepen).	
De Lange et al., 2020; Kroon et al., 2020 N= 634 en 447		40% van de volwassen die langere tijd last hebben van psychische klachten ervaart meer psychische klachten dan voor de coronacrisis en 11% heeft sinds de	Panelleden maken zich zorgen over de coronacrisis in vergelijking met april. De mate van eenzaamheid onder panelleden is gemiddeld gezien gelijk			

		coronacrisis een psychische crisis doorgemaakt.	gebleven maar wel hoog (85%). De situatie is vergelijkbaar met hoe het was vóór de coronacrisis.			
Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepling maatregelen (mei-augustus 2021)
		In april beoordeelden panelleden hun kwaliteit van leven gemiddeld met een 5,7. Dit was een significante daling ten opzichte een jaar eerder (6,3). De mate van eenzaamheid is niet veranderd. 82% voelt zich matig tot heel erg eenzaam.	In juni/juli gaven panelleden een 6,1 voor hun kwaliteit van leven. Dit is een significante stijging ten opzichte van april (38%) geeft aan dat hun psychische klachten sinds de coronacrisis zijn toegenomen. Dit is vergelijkbaar met april.			
De Vries & Pols, 2020 N= 244 interviews + (2619 & 1697) vragenlijsten verdeeld over 8 subgroepen.		Het verlies van structuur en contact met anderen, leidt bij sommige mensen tot gevoelens van hopeloosheid en somberheid en tast de kwaliteit van leven aan. Aan de andere kant is er een aantal mensen die zich relatief goed voelt bij de rust en afname aan prikkels die social				

		distancing met zich meebrengt.				
Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Van Burg et al., 2021 N= 56 interviews (50 medewerkers hulpverlenende organisaties en 6 cliënten)		Afschaling van dagbesteding en aanpassing van de dienstverlening van de GGZ hebben geleid tot vermindering van de kwaliteit van het leven en achteruitgang van de gezondheid. Door het wegvallen van de dagelijkse structuur en ritme vielen sommigen in een gat en heeft het soms tot verergerde psychische problemen geleid. Sommige mensen die voor de start van de pandemie al moeilijk te bereiken waren, zoals zorgmijders, bleken digitaal onmogelijk bereikbaar te zijn. Een ander deel had geen behoefte aan activiteiten				

		en contact en ervaren het afbouwen van huisbezoek en fysieke ontmoeting niet als een gemis.				
--	--	---	--	--	--	--

Tabel 2.6 Samenvatting mentaal welbevinden werkenden en niet-werkenden

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (mrt-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Opleiding volgen, werken of niet-werken						
De Klerk et al., 2020 N=2000			De ervaren gezondheid van werkenden en mensen die een opleiding volgen is tussen 2019 en juli 2020 stabiel gebleven, maar het aandeel niet-werkenden (jonger dan AOW-leeftijd) met een slechte ervaren gezondheid is in juli 2020 hoger dan in 2019 (46% tegen 39% in 2019). Het aandeel dat aangeeft zich (iets) somberder te voelen dan een half jaar geleden is hoger onder mensen die studeren of een opleiding volgen (41%) en niet-werkenden (38%) dan onder werkenden (+/- 27%) (juli).			

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
			Bij geen van de drie groepen zijn sinds corona veranderingen in het psychisch welbevinden gemeten met de MHI-5.			
Zelfstandigen en flexwerkers						
De Klerk et al., 2020 N=2000			Mensen met vast werk, zelfstandigen en mensen met flexibele of tijdelijke contracten verschillen niet van elkaar wat betreft veranderingen in ervaren gezondheid, psychisch welbevinden en eenzaamheid.			
Thuiswerkers						
Hamersma et al., 2020 Literatuurstudie van verschillende onderzoeken over thuiswerken		Aan het begin van de coronacrisis heeft het thuiswerken voor een groot deel van de thuiswerkers het werkplezier verminderd. Volgens een studie van IenW die is meegenomen geldt dit voor 50% van de thuiswoners. Of dit gedurende de	8% van de thuiswerkers rapporteert eind juni psychische klachten. Er is geen duidelijk verschil in de algemene zelf-gerapporteerde gezondheid van thuiswerkers vóór en tijdens de coronacrisis. Ongeveer 50-70% van de thuiswerkers mist zijn of haar			

		coronacrisis is veranderd, is niet bekend	collega's en dit beeld lijkt vrij constant door de tijd.			
--	--	--	---	--	--	--

Tabel 2.7 Samenvatting mentaal welbevinden kwetsbare zwangere vrouwen

Referentie	Voor corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen (mei-augustus 2021)
Kwetsbare zwangere vrouwen						
Van Blarikom et al., 2020 N= 14 zorgverleners en 7 zwangere vrouwen		Maart-juni 2020 Zorgverleners zagen sommige problemen toenemen, zoals angst, stress en dwangstoornissen als excessief schoonmaken. Zorgverleners hadden de meeste zorgen over verminderde sociale steun en minder inzicht in situaties van potentieel geweld en misbruik. Zwangere vrouwen ervoeren sinds de uitbraak van het coronavirus meer gevoelens van onzekerheid over het verloop van hun zwangerschap of hadden meer angst en stress t.a.v. de bevalling. Sommige zwangere vrouwen ervoeren nadelige economische consequenties met daaraan gerelateerde psychische nood.				
Boekhorst et al., 2021 N=669 zwangere vrouwen		Symptomen van stress namen toe bij zwangere vrouwen, maar er was geen toename van depressieve symptomen tijdens de zwangerschap en ook geen toename van de incidentie van hoge niveaus van postpartum depressieve symptomen.				

--	--	--	--	--	--	--

Tabel 2.8 Samenvatting mentaal welbevinden kwetsbare gezinnen

Referentie	Vóór corona	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepelingen maatregelen (mei-augustus 2021)
Kwetsbare gezinnen						
Steketee et al., 2020 N= 246 respondenten vragenlijst, van wie 159 gezinnen in januari en februari 2020 en 87 na 16 maart 2020. N=52 geïnterviewden (30 ouders, 9 kinderen, 13 hulpverleners)		Tov situatie vóór 16 maart: <i>Veiligheid</i> Ouders: algemene gevoel van veiligheid is gelijk gebleven. Kinderen: Emotionele veiligheid is ook gelijk gebleven, Tieners: Emotionele veiligheid is verbeterd <i>Spanningen en stress</i> De helft van de ouders en kinderen ervaart niet meer spanningen of opvoedproblemen. 12% van de ouders ervaart meer spanningen en 20% meer stress. 33% van de kinderen ervaart meer spanningen en stress in huis				

Tabel 2.9 Samenvatting mentaal welbevinden sekswerkers

Referentie	Voor corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Sekswerkers						
De Wildt et al., 2020 Vragenlijstonderzoek n = 16 sekswerkers, 3 exploitanten. Diepte-interviews n = 7 sekswerkers, 2 exploitanten, 1 sociaal verpleegkundige GGD	Gemiddeld cijfer mentaal welzijn: 8,4	Het mentaal welzijn van sekswerkers is afgenomen naar gemiddeld 6,1 Het merendeel van de sekswerkers heeft tijdens de lockdown een toename ervaren in klachten zoals stress, slaapproblemen, somberheid, en vermoeidheid/lusteloosheid.	Na de herstart op 1 juli is het mentaal welzijn gemiddeld 7,0 Bij een deel van de respondenten zijn de ervaren klachten verder toegenomen sinds 1 juli.			

Tabel 2.10 Samenvatting mentaal welbevinden dak- en thuislozen

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Dak- en thuislozen						
Van Burg et al., 2021 N= 56 interviews (50 medewerkers hulpverlenende		Er zijn veel extra nachtopvangplekken gecreëerd, waardoor het voor sommige dak- en thuislozen mogelijk was om vaste slaapplek te hebben. Dat heeft duidelijk een positief effect gehad, vooral ook op hun algehele welbevinden.				

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
organisaties en 6 cliënten						
De Vries & Pols, 2020 N= 244 interviews + (2619 & 1697) vragenlijsten verdeeld over 8 subgroepen.		Door regeling noodopvang werden meer mensen opgevangen. Zij knapten op van een vaste slaapplek en de rust van een eigen kamer. Dit is bevorderend voor herstel. De sluiting van werkprojecten en bijv. dagbesteding zorgde bij veel cliënten van de opvang voor problemen. Bestaande problemen werden vergroot: het gebrek aan structuur, verveling en onzekerheid				
Mennis et al., 2020 N = 67 interviews met daklozen N = 8 interviews met straatdokters		De lichamelijke (75%) en de psychische gezondheid (70%) werd door daklozen als redelijk tot prima ervaren. Daklozen hadden in de coronaperiode ten opzichte van de periode ervoor (veel) meer last van een onveilig (21%), angstig (25%), somber (30%) of gestrest gevoel (33%) of van slaapproblemen (22%). De helft tot driekwart voelde zich hetzelfde als voor de coronatijd of had nooit last van deze klachten.				

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling Maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
		Dagbesteding en dagopvang werden veelal gesloten wat tot verveling en mogelijk meer middelengebruik heeft geleid onder dakloze mensen. Volgens 56% veranderde in de coronaperiode het contact met vrienden en/of familie en volgens 53% met mensen op straat. Dit werd meestal als negatief ervaren.				

Tabel 2.11 Samenvatting mentaal welbevinden lager opgeleiden

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Lager opgeleide mensen						
GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020a; GGD Noord- en Oost-Gelderland, 2020b; GGD		April '20: Laagopgeleiden (Laag): 22% psychisch ongezond (MHI-5) Midden/Hoogopgeleiden (Midden/Hoog): 14% psychisch ongezond (MHI-5) Maart '20: Laag:	Juni '20 Laag: 23% psychisch ongezond (MHI-5) Midden/Hoog: 15% psychisch ongezond (MHI-5)	Sept '20 Laag: 29% psychisch ongezond (MHI-5) Midden/Hoog: 18% psychisch ongezond (MHI-5) Nov '20: Laag: 28% psychisch ongezond	Feb '21: Laag: 28% psychisch ongezond Midden/Hoog: 22% psychisch ongezond	

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Noord- en Oost-Gelderland, 2021a		20% voelt zich eenzaam 36% voelt zich gestresst 47% is bang Midden/Hoog: 17% voelt zich eenzaam 39% voelt zich gestresst 37% is bang April '20: Laag: 25% voelt zich eenzaam 31% verveelt zich 29% is bang Midden/Hoog: 16% voelt zich eenzaam 24% verveelt zich 18% is bang	Juni '20 Laag: 24% voelt zich eenzaam 33% voelt zich gestresst 28% verveelt zich 19% is bang Midden/Hoog: 17% voelt zich eenzaam 28% voelt zich gestresst 18% verveelt zich 15% is bang	Midden/Hoog: 19% psychisch ongezond Sept '20 Laag: 20% voelt zich eenzaam 28% voelt zich gestresst 22% verveelt zich 19% is bang Midden/Hoog: 17% voelt zich eenzaam 28% voelt zich gestresst 15% verveelt zich 16% is bang		

Tabel 2.12 Samenvatting mentaal welbevinden mensen met ervaring met corona of behorend tot risicogroep

Referentie	Vóór corona (2019)	1 ^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2 ^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
Mensen met ervaring met corona of behorend tot risicogroep						
De Klerk et al., 2021 N= 5000				17% van de mensen die zelf ziek werden door corona heeft een laag psychisch welbevinden (oktober) tov 16% die niet ziek zijn geweest. 22% van de mensen die iemand kennen die ernstig ziek werd of overleed door corona heeft een laag psychisch welbevinden tov 16% van de mensen zonder die ervaring. 56% van de mensen die iemand kennen die ernstig ziek werd of overleed door corona is vaker (iets) somberder tov 42% van de mensen zonder deze ervaring (oktober).		

Referentie	Vóór corona (2019)	1^e lockdown (maart-april 2020)	Versoepeling maatregelen (mei-juli 2020)	Verdere aanscherping maatregelen (augustus-half december 2020)	2^e lockdown (half december 2020-april 2021)	Versoepeling maatregelen (mei-augustus 2021)
				Mensen die iemand kennen die ernstig ziek werd of overleed door corona zijn minder hoopvol om goed de crisis door te komen dan mensen zonder deze ervaring: gemiddelde 7,3 vs 7,8 op (op een schaal van 0 (zeer moedeloos) tot 10 (zeer hoopvol)). 26% van de mensen die zelf tot een risicogroep behoren om ernstig ziek te worden van corona had een laag psychisch welbevinden tov 14% van de mensen die niet tot een risicogroep behoren		

Bijlage 3 Methodologie van dit project

Voor de rapportages binnen dit project wordt gebruik gemaakt van bronnen die (1) passen binnen de afbakening van de opdracht en die (2) van voldoende wetenschappelijke kwaliteit zijn.

Afbakening van de opdracht

We includeren onderzoek dat betrekking heeft op de volgende **aspecten van het dagelijks leven** van Nederlanders gedurende de corona-crisis: welbevinden/psychische gezondheid, lichamelijke gezondheid, sociale relaties & eenzaamheid, leefstijl, economische situatie (positie op de arbeidsmarkt, inkomen, schulden), onderwijs en bredere maatschappelijke factoren (sociale cohesie, vertrouwen, solidariteit). Daarnaast zijn er nog andere maatschappelijke gevolgen van corona zoals huiselijk geweld, thuis werken en vakantie. Ook includeren we onderzoek naar de ervaring van mensen met **zorg en preventie** en over de **organisatie van de zorg**.

In dit project besteden we in het bijzonder aandacht aan groepen die (mogelijk) extra kwetsbaar zijn als het gaat om de gevolgen van de coronacrisis en de corona-maatregelen. Onderzoek naar deze **kwetsbare groepen** vindt plaats binnen het ZonMw programma en betreft onder andere: mensen met psychische klachten; mensen met een verstandelijke beperking; mantelzorgers; dak- en thuislozen; mensen met een chronische ziekte; ouderen; gezinnen met jonge kinderen.

De volgende onderwerpen vallen **buiten de scope van de huidige opdracht**: het draagvlak voor en de naleving van de corona-maatregelen over de tijd; (determinanten van) vaccinatiebereidheid en de omvang van uitgestelde, afgeschaalde, vermeden of niet gegeven zorg en het maken van een inschatting van de gezondheidseffecten hiervan. Over deze onderwerpen rapporteert het RIVM separaat, o.a. via het RIVM COVID-19 programma en middels onderzoeksresultaten van de corona gedragsunit.

Beoordeling wetenschappelijke kwaliteit

Het merendeel van de onderzoeken die we includeren in onze rapporten is door ZonMw gefinancierd en heeft al een uitgebreide kwaliteitstoets doorstaan middels een reviewronde. In de uitvoering en of rapportage van een onderzoek kan echter worden afgeweken van de vooraf aangevoerde kwaliteitscriteria. Om die reden toetsen we globaal de wetenschappelijke kwaliteit van de onderzoeken.

Daarnaast voegen we, in overleg met ZonMw, resultaten toe van onderzoek dat niet door ZonMw is gefinancierd. Deze extra studies toetsen we uiteraard ook op kwaliteit.

Bij de globale beoordeling van de wetenschappelijke kwaliteit van onderzoeken, letten we op de volgende punten:

- Welke wetenschappelijke methoden zijn gebruikt voor de gegevensverzameling: semigestructureerde interviews, focusgroepen, panelonderzoek of vragenlijst onderzoek?
- Was de steekproef van voldoende omvang?
- Wat het onderzoek representatief?
- Is het onderzoek cross-sectioneel of is er sprake van herhaalde metingen?